

หนังสือ

ธรรมคู่แข่งขัน ธรรมสามัคคี ท่านอาจารย์พระมหาบัวในกรุงลอนดอน อัมมะในลิขิต

โดย ท่านอาจารย์พระมหาบัว ญาณสัมปันโน^๑
วัดป่าบ้านตาด จังหวัดอุตรธานี

“การปฏิบัติธรรมให้ได้ผลเท่าที่ควร พึงทราบจริตนิสัยของตนก่อนว่าหนักไปในทางใด เพราะ กิเลสกับธรรมเป็นคู่แข่งขันกัน เหมือนนายแพทย์ผู้ฉลาดก่อนวางแผนไข้ ก็ตรวจดูสมุภลาม พร้อมทั้งอาการของโรค และค่อยวิเคราะห์ตรงกับสมุภลามของโรคตนนั้น เช่น จริตหนักไปในทางเบียดเบียนโหดร้ายต่อผู้อื่น ควรเจริญเมตตาสังสาร เพื่อเป็นเครื่องลบล้างกัน ความเบียดเบียนโหดร้าย เมื่อถูกอบรมด้วยธรรม คือ ความเมตตาแล้ว จะกำเริบรุนแรงไปไม่ได้ นับวันที่จะอ่อนโยน สงสารต่อเพื่อนมนุษย์ และสัตว์ด้วยกัน โดยถ่ายเดียว

อนึ่ง สิ่งใดเป็นไปเพื่อความขัดขวางตัดรอนความดี และขัดขวางจิตใจ ไม่ให้ความสงบเพื่อประพฤติความดี เมื่อนุ่มนวลตามแล้วยิ่งกำเริบรังความในภูมิ เหมือนคนไข้ชอบอาหารแสงแก่โรค เมื่อรับประทานลงไปยิ่งยังให้โรคกำเริบรุนแรง ฉะนั้น สิ่งนั้นเรียกว่า มาก มานีท่านจำแนกไว้มี ๕ คือ กิเลスマาร ขันธ์มาร มัจจุมาร เทวปุตตมาร และอภิสัขารมาร มารเหล่านี้ท่านก็ให้นามว่า ธรรมเหมือนกัน แต่เป็นธรรมฝ่ายชั้ว และเป็นคู่แข่งขันกับธรรมฝ่ายดี ผู้ปฏิบัติเพื่อธรรมฝ่ายดีจึงต้องรบกับคัตรูเหล่านี้ให้ได้ชัยชนะ”

(คัดจากหนังสือธรรมคู่แข่งขัน ธรรมสามัคคี ท่านอาจารย์พระมหาบัว ในกรุงลอนดอน อัมมะในลิขิต (รวมเล่ม) หน้า ๑๒)

สารบัญ

ธรรมคู่แข่งขัน

การถือธรรมทั้งด้านจิตใจและภายนอกเป็นขั้นตอนเดิม / กิเลสกับธรรมเป็นคู่แข่งกัน / การปฏิบัติธรรมเพื่อชัยชนะกับศัตรูคู่แข่งขัน / ธรรมกับผู้ปฏิบัติธรรม / การปฏิบัติดุจเป็นนายธรรม / การปฏิบัติธรรมจาก “อัตตาธิปไตย” สู่ “ธรรมธิปไตย” / เปื้องต้นแห่งการอบรมใจซึ่งเรียกว่า “ภานุ” / สามາธิเป็นบทแห่งวิปัสสนา / เหตุใดปล่อยวางกายจะไม่เป็นพุทธบริษัทปลอมหรือ / การปฏิบัติธรรมเพื่ออะไร และได้อะไรจากธรรม / พระธรรมประกาศความจริงอยู่ตลอดเวลาและเมื่อยู่ตลอดกาล / อุปนิสัยและสิ่งแทรกซึม / การฟังเทศน์อัตโนมัติคือธรรมชาติ / ศala กองหัวพกกองทุกชี้ / พระธรรมเกิดจากอะไร และจะสูญสิ้นไป เพราะเหตุใด / เหตุที่พระธรรมจะเป็นไปตามสมัย / พระธรรมอยู่กับคนบางคนกล้ายเป็นธรรมปลอม / เหตุที่พ่ออยู่พ่อไป / ศาสนาธรรมกับผู้ปฏิบัติในครั้งพุทธกาลกับสมัยปัจจุบัน / ศาสนาธรรมย่อ แต่คงเลี้นคุณงามเดิม / พุทธไม่ใช่เป็นสมบัติของพระพุทธเจ้าแต่ผู้เดียว

ธรรมสามัคคี

- ธรรมสติ
- ศาสนาธรรมคืออะไร
- โรคที่ชอบอยู่กับคน
- ความมั่นคงแห่งเศรษฐกิจของชาติ

ท่านพระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน ในกรุงลอนดอน

- คำอธิบายและตอบปัญหาพุทธศาสนาและการฝึก samaadhi ณ อัมมปทีปวิหาร แอนป์สเตเด กรุงลอนดอน วันที่ ๙—๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๖๗ (ค.ศ. ๑๙๗๔)

อัมมະในลิขิต

จากฉบับที่ ๑ ถึง ฉบับที่ ๕๗ รวบรวมโดย คุณเอี่ยน อัมมัญญา จังหวัดจันทบุรี

คำนำ

ได้เริ่มคิดแต่งหนังสือเรื่องธรรม โดยให้นามว่า “หนังสือธรรมคู่แข่งขัน” แต่ความหมายในนามของหนังสือมีว่า “ธรรมฝ่ายซักฟอก กับกิเลสฝ่ายมัวหมอง” ทั้งสองฝ่ายนี้ทางศาสนาธรรมจัดว่า เป็นข้าศึกแห่งกันและกัน เคยจะแย่งบลลังก์กันเสมอ จึงได้ให้นามอย่างนั้น คงไม่ขัดต่อสังคมนิยม

อนึ่ง ในระหว่างแต่งหนังสือเล่มนี้ข้าพเจ้ามีเวลาอ Joey ไม่ค่อยได้ทบทวนให้ถ้วน คงมีบกพร่องอยู่ไม่น้อย และข้าพเจ้าเป็นพระบ้านอกอยู่แต่ในป่าโดยมาก จึงไม่ค่อยมีความรู้ และสำนวน ไหวาร้อนไฟพระเพราริ้ง เพราะไม่ค่อยมีโอกาสได้ศึกษาในธรรมอันลึกซึ้ง และ ขنبธรรมเนียมที่ลังความนิยมและรับรองกัน ทั้งไม่เคยแต่งหนังสือนับแต่วันอุปมงคลมา แม้จะเป็น มหาศักดิ์ชื่อ ไม่มีภูมิ แต่เพราความจำเป็นตั้งกล่าวแล้ว หากว่าท่านสุภาพบัณฑิตอ่านได้พับประลิ่ง บกพร่องก็โปรดให้อภัยแก่ข้าพเจ้าด้วยจะขอบคุณล้นเกล้าฯ

พระมหาบัว ญาณสมบุปนุโน

๑๓ มกราคม ๒๕๐๑

ธรรมคู่แข่งขัน

ก่อนอื่นขอกล่าวเรื่อง “เจ้า” (ประธาน) ของโลกและธรรมพอเป็นแนวทางของการอธิบายธรรมในแต่ต่าง ๆ

คำว่า “เจ้า” คือเป็นใหญ่ เป็นประธานของสิ่งทั้งที่มีวิญญาณและหาวิญญาณมิได้ และเป็นเจ้าแห่งสมบัติทั้งทางโลก และทางธรรม

ถ้าเป็นเทวดาก็เป็นหัวหน้าแห่งเทวดาทั้งหลาย ถ้าเป็นมนุษย์ก็เป็นหัวหน้า คือเจ้าใหญ่นายโดยของพระราษฎร์ เรียกว่าพระเจ้าแผ่นดิน ผู้เป็นองค์ประมุขของประเทศนั้น ๆ บ้าง ของอาเกอนนั้น ๆ บ้าง ของตำบลหมู่บ้าน และของครอบครัวนั้น ๆ บ้าง

ถ้าเป็นฝ่ายศาสนา ก็เป็นเจ้าแห่งสังฆ คือเป็นศาสดาของสังฆบ้าง เป็นสังฆราชแห่งสังฆบ้าง เป็นสังฆนายก สังฆมนตรี เจ้าคณะภาค เจ้าคณะจังหวัด อำเภอ ตำบลและเจ้าอาวาส และยังมีรองเจ้าคณะนั้น ๆ ตามลำดับชั้นลงมา

นี้จัดเป็นฝ่ายโลก ฝ่ายธรรม และผู้เป็นประธานแผนกหนึ่งที่จะกล่าวต่อไปนี้ จัดเป็นโลก เป็นธรรม และผู้เป็นประธานอีกแผนกหนึ่ง

คำว่า “โลก” โดยย่อ มี ๓ คือ

กามโลก เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ที่ยังไม่ปราศจากการมรณ์ นับแต่สวรรค์ชั้นลึกการพาราลงมาถึงมนุษย์ และสัตว์ตระจานทุกประเภท ซึ่งมีการเป็นเจ้าครองใจ จัดว่า กามภพ กามภูมิ ทั้งนั้น

รูปโลก ได้แก่ พระหมโลก ซึ่งเป็นโลกปราศจากการมรณ์ด้วยอำนาจแห่งผ่านมี พระหมวิหาร ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกษา เป็นเครื่องอยู่ กับมี ผ่าน ๔ มีปฐมภานเป็นต้น ประจำใจผ่านเหล่านี้มีความละเอียดกว่ากันเป็นชั้นตามลำดับ

และอรูปโลก โลกนี้ก็ให้ชื่อว่า พระหม เหมือนกัน แต่ชั้นนี้เป็นรูปโลกด้วย มีผ่าน ๔ เรียกว่า อรูปภาน คือ อาการسانััญจายตนะ เป็นต้น มีความละเอียดกว่ากันเป็นชั้น ๆ และละเอียดกว่ารูปภานเบื้องต้นด้วย

ทั้งสามโลกรวมเข้าด้วยกัน เรียกว่า ไตรโลก หรือ ไตรภพ เป็นที่อยู่ของสัตว์ ผู้มีกิเลสเป็นเจ้าครองใจ

ธรรมแยกโดยย่อ มี ๓ คือ กุศลธรรม ธรรมฝ่ายดี อกุศลธรรม ธรรมฝ่ายชั่ว และอพยากตธรรม ธรรมกลาง ๆ ปราศจากดี ชั่ว

โลกกับธรรมทั้งสองนี้ ถ้าเป็นสมบัติก็เรียกว่าyangเรียกราด ปราศจากเจ้าของผู้รับผิดชอบชั่วดี ฉะนั้น เพื่อให้โลกกับธรรมทั้งสองมีความหมายเด่นชัดขึ้นเต็มที่ จึงต้องยกตัวประธานมากำกับ ไม่เช่นนั้นก็จะกลายเป็นสมบัติลอยล้มไปเสีย

ตัวประธานในที่นี้หมายถึง ใจ ใจนี้เป็นธรรมอันหนึ่งซึ่งมองด้วยตาเนื้อและตากล้องไม่เห็น แต่เป็นสิ่งที่สิงอยู่ในกายมนุษย์และสัตว์ทุกประเภท มีความรู้สึกคิดนิ่งอยู่ภายในกาย จัดเป็นธาตุรู้ อันหนึ่งจากกายมนุษย์และสัตว์ แม้จะไม่ได้รับความกระทบกระเทือนจากสัมผัสทางอายุตนะภายนอก ก็ตาม ธาตุรู้อันนี้จะทรงความรู้ไว้เสมอ ตลอดเวลาทั้งหลับและตื่น ไม่ล่วงรู้แม้แต่ขณะเดียวกันลอด ๒๔ ชั่วโมง ของวัน เดือน ปีที่ผ่านไป แต่ธาตุรู้อันนี้เป็นธาตุรู้ธรรมดาเฉย ๆ ไม่มีอะไรประุก็รู้ เมื่อมี เครื่องประุกธาตุรู้อันนี้ก็เปลี่ยนสภาพไปตามอารมณ์ทันทีที่มาระบุ ตามแต่อารมณ์จะมีความหมายไป อย่างไร เช่น อายุตนะภายนอก มีรูปเป็นต้น มากระบุอายุตนะภัยใน มีตาเป็นต้น ธาตุรู้นี้จะ กระเพื่อมขึ้นเป็นความรู้ประเภทหนึ่ง จากความรู้เดิมทันที คือเป็นความรู้ช้อน ๆ กันขึ้นมาเป็นพัก ๆ มีลักษณะให้รักบ้าง ชังบ้าง เพลินบ้าง โศกบ้าง แฟงขึ้นมาทันที ความจริงแล้วไม่ใช่ธาตุรู้เดิม แต่อาศัย ธาตุเดิมเกิดขึ้น ฉะนั้นสิ่งทั้งนี้จึงเกิดได้ ดับได้ไม่แน่นอน ตกอยู่ใน ไตรลักษณ์ ๓ คือ อนิจจัง ไม่เที่ยง ทุกขัง เมื่อหลงตามก็ล้ำบาก อนัตตา เป็นไปตามสภาพของสภาวะทั้งหลาย ลักษณะทั้งนี้แล้วแต่ สิ่งแวดล้อมที่จะทำให้เป็นไป

เราจะทราบความรู้เดิมกับความรู้แทรกได้ชัด ในเวลาหลับกับเวลาตื่น เวลากระทบอารมณ์กับ เวลาปกติจิต คนมีสติธรรมดากับคนที่ได้รับการอบรมธรรมทางด้านจิตใจจนได้ความสงบ และคนที่มี ภูมิธรรมอันละเอียด กับท่านผู้มี สติวิญญาณคือพระอรหันต์ ทั้ง ๆ ที่ธาตุความรู้เดิมมีอยู่ในบุคคลทั่วไป ไม่แปรลักษณะต่างกัน แต่อาการของความรู้เดิมจะค่อยเปลี่ยนสภาพในตัวเองจากการอบรมธรรมเป็นขั้น ๆ จากขั้นต่ำจนถึงขั้นสูงสุด ในที่สุดจะไม่ประภูมิอาการรักษา เป็นต้น เหลืออยู่ในธาตุรู้เดิมของผู้ปฏิบัติ อบรมใจด้วยธรรมนั้นเลย อาการทั้งนี้จะพึงทราบจากบุคคลซึ่งได้รับการอบรมมาเป็นลำดับและนัก สังเกตจิต

ธาตุรู้ ซึ่งให้นามว่า จิต นี้ทรงไว้ซึ่งความรู้ คือหลักกู้ หลับสนิทกู้ ตื่นกู้ และฝันเรื่องอะไรก็รู้ กระบวนการมีส่วนที่จะเป็นเหตุให้ได้ใจเสียใจกู้ รับรู้ไว้หมดไม่ลำเอียง กิริยาที่ลำเอียงเป็นธาตุแทรก หรือความรู้ที่แทรก ความรู้สึกเดิมนี้ถ้าเปรียบเทียบ เมื่อนอนหลึกหรือเงินทองหงั้ดหุ้นซึ่งยังไม่ได้คลุ่ม หรือเจียระไนให้เป็นของควรแก่เครื่องประดับที่จะพึงซื้อขาย หรือใช้ประโยชน์ได้ตามความนิยม จะยัง ใช้ประโยชน์ไม่ได้เต็มที่ เพราะยังไม่ได้รับการอบรมให้ควรแก่เหตุ เมื่อนำการกซึ่งยังไม่รู้เดียงสา แม้ จะถูกน้ำร้อนหรือไฟไหม้ ก็จะรู้สึกแต่ความเจ็บปวดเป็นทุกข์เท่านั้น ไม่รู้วิธีที่จะหาทางออกจาก อันตรายให้พ้นภัยไปได้

ความรู้เดิมนี้เป็นธรรมชาติที่ไม่รู้จักดับ แต่สิ่งแวดล้อมที่เรียกว่ากิเลสยังมีอยู่ตราบใด ก็เป็น เหตุให้ท่องเที่ยวไปตามกระแสของ วัฏฐะ ทราบนั้น หมุนไปเวียนมา ออกจากร่างนี้เข้าสู่ร่างนั้น ซึ่งให้ นามว่า เกิด ตาย จะเป็นกำเนิดหรือฐานะต่ำต้อยเลวทรามอย่างไร ก็ไม่อาจจะพึงเลือกได้ สิ่งแวดล้อม ที่มีกำลังเหนือกว่าจะขับไล่ไม่สิ่งไปไหนก็ต้องไปทั้งนั้น เมื่อนำการกปรารถนาพี่เลี้ยงย้อมเป็นไปตาม

ยถางธรรม จะตกน้ำเข้าไฟ ตกเหวตกบ่อแล้วแต่ภาพไป ไม่รู้ผิดชอบชั่วดี ฉะนั้น เมื่อการแตก จิตออก จากร่างไปถือปฏิสันธิก่อรูปร่างขึ้นใหม่ สายงานบ้างไม่สายงานบ้าง กำเนิดสูงบ้างต่ำบ้าง เป็นมนุษย์ บ้าง เป็นเทวดาอินทร์พรหมบ้าง เป็นสัตว์ดิรัจนาบ้าง เป็นต้น ทั้งนี้แล้วแต่จะค่าวัถุกมือ เหมือนคน ตกน้ำค้ำหาที่พึ่งเพรากลัวความตายฉะนั้น

แม้ขณะที่จะเข้าสู่ปฏิสันธิในกำเนิดต่าง ๆ ก็หารู้ไม่ว่าเป็นกำเนิดประเภทใด ถ้าเป็นกำเนิด มนุษย์ ก็ต้องรู้ภาระเดียงสาแล้ว การใดจึงจะรู้ว่าตนเกิดเป็นมนุษย์ในตระกูลนั้น ๆ ถ้าเป็นสัตว์ก็ไม่รู้ เลยว่าเป็นอย่างไร เมื่อปรากฏเป็นตัวผลขึ้นมาแล้ว จะแก่ไขก็ไม่ได้ เป็นของเหลือวิสัยพระสายไป เลี้ยงแล้ว แม้จะสูงหรือต่ำโดยกำเนิด โดยชาติหรือตระกูล ก็จำเป็นให้ยังดีในพุทธะและตระกูลของ ตน จะมีจะจน จะสุจะทุกข์ก็แล้วแต่กรรมพาให้尼ยม ตลอดอาหารในพุทธนั้น ๆ ก็พึงยินดีและบริโภค ตามฐานะแห่งกำเนิดของตน ๆ ต่างกำเนิดต่างก็ยินดีในกรรมและวิบากแห่งกรรมของตนเอง ซึ่ง พอที่จะอำนวยชีวิตให้เป็นไปในพุทธนั้น ๆ เนื่องจากจิตที่ไม่รู้จักเกิดตายเป็นตัวเหตุให้ สังสารจักร หมุนไม่หยุด จึงเป็นเหตุให้มนุษย์และสัตว์ได้รับความลำบากทั่วหน้ากัน ในเมื่อไม่รู้จักวิธีแก้ไขที่ พอเหมาะสมพอดีแก่การหักห้าม วัฏจักร ให้หยุดในการท่องเที่ยวหมุนเวียน ทั้ง ๆ ที่ธรรมชาติอันนี้จะ เป็นเจ้าโลกเจ้าธรรมอยู่นั่นเอง แต่ก็ยังพุ่งตัวลงเป็นเยี่ยงเท้าของสิงแวดล้อมอย่างโงหัวขึ้นไม่ได้ เหตุ ทั้งนี้ก็เพราะปล่อยใจให้เป็นไปตามยถากรรมเกินไป เมื่อใจได้รับความยับยั้งหรืออบรมด้วยธรรม ซึ่ง เป็นสากขัตธรรมแล้ว จิตจะเป็นอย่างนั้นไปไม่ได้ แต่ลิ่งอื่นที่จะสามารถบังคับยับยั้งจิตไม่มี นอกจากจิตจะยับยั้งตนเองด้วยธรรม

คำว่า “ธรรม” ก็คือ จิตซึ่งประดิษฐ์อุบายที่ชอบขึ้นจากใจ เมื่อจาระในอกก็เป็น มัชณิมา คือ มารค ๔ สำเร็จรูปขึ้นมาก็เรียกว่า “ธรรม” บางทีอาจมีข้อสงสัยว่าอะไรก็อยู่ที่ใจหมดแล้ว จำเป็นอะไร จะต้องไปแสวงหาธรรมอันจะพึงขวนขวยด้วยกายวิจารณ์อีกเล่า? จริงอยู่ เมื่อนักสังเกตเหตุผลได้ ปฏิบัติบำเพ็ญจิตจนปราภูธรรมในจิต จิตในธรรม อะไรก็เห็นว่าเป็นธรรมด้วยปัญญาอันชอบแล้ว ก็ ไม่จำเป็นจะต้องแสวงหาธรรมด้วยกาย วิจารณ์ ใจเพื่ออะไรอีก นอกจักจะประพฤติทำงานองเลือไม่ถึง ลาย นักปราชญ์ไม่ประมาทในธรรมเท่านั้น และอาจสำคัญว่า เมื่อธรรมอยู่ที่ใจแล้วอาจจะมองอหังค์ ไม่อยากแสวงหาความดีด้วยกาย วิจารณ์ คอยฝ่ารู้ธรรมอยู่ที่จิตอย่างเดียวก็พอแล้ว อย่างนี้พึงระลึกถึง ข้าวสุกมาจากข้าวสาร ข้าวสารมาจากข้าวเปลือก ข้าวเปลือกมิได้มาจากความอิมหนำสำราญอย่างเดียว ซึ่งจะคอยฝ่าเฉพาะความอิมอยู่เท่านั้น ที่ถูกข้าวเปลือกลำเลียงมาจากทุ่งนา และเครื่องอุปกรณ์ต่าง ๆ ในการทำนามีมาก และยังต้องอาศัยคนและสัตว์เป็นแรงงานในการทำนาอีก ตลอดพันธุ์ข้าวที่ดี ๆ ประกอบกันเข้าหากลายอย่าง จึงจะเป็นผลสะท้อนมาถึงข้าวเปลือก ข้าวสาร ข้าวสุก และการรับประทาน จึงจะเป็นผลมาถึงความเอร็ดอร่อย และความอิมหนำสำราญ ถ้าทุขนี้จะมีกำลังต้านทานโรคและ ควรแก่การงาน ตลอดความเป็นอยู่สิ่นอยุขัยได้ คำที่ว่า “ธรรมอยู่ที่ใจ” ก็พึงทราบโดยนัยนี้ ฉะนั้น นักปราชญ์ท่านจึงสอนให้ผู้สนใจในทางบุญกุศลบำเพ็ญตนด้วยกาย วิจารณ์ ใจ เพื่อความดีซึ่งจะเกิดจาก ผลงานต่าง ๆ และเป็นทางดีอย่างเดียวกัน

คำว่า “ธรรมอยู่ที่ใจ” หรือว่า “ธรรมคือใจ” นั้น ท่านกล่าวถึงธรรมส่วนผลซึ่งเกิดจากการค้นพบของบัณฑิต ธรรมส่วนเหตุต้องมีการขวนข่าย ต้องมีนักมีใน มีไกลมีไกลเป็นธรรมด้า หรือมีหมายมีละเอียด เป็นต้น แม้แต่เหล็กหรือแร่ธาตุต่าง ๆ กว่าจะรวมกันเป็นแท่งขึ้นได้ เหล็กหรือแร่ธาตุบางอย่างต้องแสวงหามาจากชิ้นเล็กชิ้นน้อยเป็นลำดับ “ธรรม” กว่าจะรวมเป็นแท่งธรรมอันเดียว คือใจได้ ก็ต้องค้นคว้ามาจากสภาวะต่าง ๆ ซึ่งเหลือที่จะค้นนับ มาเป็นธรรมส่วนหยาบ ส่วนกลาง และส่วนละเอียด เทียบได้ว่าแก่นธรรมคือใจ ดวงใจคือดวงธรรมเช่นเดียวกัน

การถือศาสนา ศาสนาเป็นธรรมชาติที่เต็มไปด้วยเหตุผล ผู้ถือศาสนาพึงได้รู้ความเหตุผลเป็นสำคัญกว่าการปฏิบัติไปโดยปราศจากเหตุผล ไม่เช่นนั้นจะเป็นเรื่องล่องบานตร หรือกระต่ายตื่นตุ่ม ตามนิทานมีว่า กระต่ายนอนหลับอยู่ใต้ต้นลาน ขณะนั้นมีลมพัด มะตูมถูกลมพัดได้หล่นลงถูกก้านลาน แล้วตกลงไกลชี้ดีกระต่าย ซึ่งกำลังนอนหลับอย่างสนิท ตื่นขึ้นทึ้งหลับยังมีทันคิดว่าอะไร เข้าใจว่า พ้าคล่ำก็กระโดดวิ่งหนีเต็มกำลังเพราะกลัวตาย ไปพบสัตว์ต่าง ๆ ตามเส้นทางที่วิ่งไป เมื่อถูกสัตว์ต่าง ๆ ตามกีบดูได้คำเดียวกว่า “พ้าคล่ำ” สัตว์เหล่านั้นก็สำคัญเป็นความจริงก็วิ่งตามกระต่ายไป พ้าคล่ำครั้งนั้น สัตว์ได้รับอันตรายและถึงแก่ความตายก็มีจำนวนมาก จนไปถึงพระยาราชสีห์ ซึ่งเป็นสัตว์ฉลาดกีสั่งให้หยุดเพื่อรู้ความเท็จจริง ส่วนกระต่ายที่วิ่งทึ้งตะโภนบอกว่า “พ้าคล่ำ ๆ” เมื่อถูกราชสีห์ ชี้ขวัญให้หยุด กระต่ายจึงหยุด แล้วไตร่ตามได้ความว่า “พ้าคล่ำ” และทำท่าจะวิ่งต่อไปอีก ได้ถูกราชสีห์บังคับให้หยุดและให้พ้าไปปูดูตรงที่พ้าคล่ำ เมื่อถึงแล้วก็เห็นแต่มะตูมหล่นตกอยู่ใต้ต้นลาน ไม่มีอะไรเปลกต่าง เมื่อราชสีห์ชันสูตรดูรู้ความเท็จจริงว่า มะตูมถูกลมพัดหล่นลงถูกก้านลาน มีใช้พ้าคล่ำตามคำกล่าวหาของกระต่าย ก็สั่งสอนกระต่ายให้ทราบนักในเหตุผล คำว่ากระต่ายกับสัตว์ทั้งหลายผู้หลงตามกันโดยมิได้มีเหตุผล และพระยาราชสีห์ซึ่งเป็นสัตว์ฉลาดในเหตุผล น้อมเข้ามาในพุทธศาสนา กับการปฏิบัติคงจะเป็นคติอันดีไม่น้อย เพราะเกี่ยวกับเหตุผลไปในตัวเสร์จ

การถือธรรมทั้งดุ้นจากลายเป็นขรัวตาโคง

ยิ่งทางพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาต้องการเหตุผลด้วยแล้ว เพียงแต่ได้ยินคัมภีร์กล่าวไว้ว่า ธรรมมีมากถึง ๔๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ บางแห่งว่ามีเพียง ศีล สมาริ ปัญญา และบางแห่งว่าพระธรรมมีอันเดียวคือใจเท่านั้นก็หมดศรัทธาไปตาม ๆ กัน หรือมีจะนั้นก็จะเป็นทำนองขรัวตาโคง ซึ่งถูกนิมนต์ไปฉัน ณ ที่ต่าง ๆ ในวันและเวลาเดียวกัน เมื่อรับนิมนต์และได้เวลาแล้ว ขรัวตาโคงตีเรียมตัว เตรียมบานตร ๑ ใบ ย่าม ๓ ย่าม ปั่นโต ๒ เค้า ล้วนแล้วแต่ใบเบื้องเรื่อง สำหรับใส่อาหารและจิปาถะในงานเข้าทำบุญ ออกเดินทาง จังหันยังไม่ได้ฉัน เพราะเตรียมการรับงาน แม้ไครจะนำอาหารมาถวายก็ โบกมือว่าไม่ฉัน เพราะได้ตั้งเลขบวกคูณไว้ในใจแล้วว่า กว่าจะเสร็จทั้งสองงานนี้ท้องพ่อคงເອເຕີມທີ່ກັບອະໄຕມີອະໄຮ້ຊື່ເຫັນທີ່ แต่เมื่อมาถึงที่ ตั้งเรียงรายทั้งสองงาน

พอขรัวตาโคงไปถึงตรงหนทางสองแพร่ง ก็เกิดลังเลในใจว่าจะตัดสินใจไปงานไหนก่อนให้รู้แล้วรู้อดไป ก็ยืนถ่างขาทั้งสอง เหยียบยันเส้นทางทั้งสองแพร่งที่จะไปบ้านงานแต่ละงาน มือจับสาย

ย่าม ตามว่า ย่ามคือชีวิตของเราอ่อน ช่วยเราบ้างซึ ทั้งสองบ้านสองงานนี้ บ้านไหนงานไหนเล่าจะพอบรรจุ..... เสมอปากย่ามทั้งสามในกับปืนโตสองเตา ซึ่งเราสะพายและจับตามอยู่เวลานี้ ก็ไม่ได้รับตอบจากย่ามแม้แต่ใบเดียวคำเดียว ทั้งสายนาตรที่สะพายอยู่บนบ่าก็มิได้วาง จะไปทางไหนก็ตัดสินใจลงไม่ได้ กลัวจะไม่เหมาะสมกับที่รับงานไว้มาก ระหว่างชรัวตาโคงกับย่ามกำลังเกิดอิกรณกันอยู่ เวลาได้ผ่านไปจนเที่ยงวันยังไม่ตัดสินกันลงได้ สักประเดี่ยวใจก็ได้ยินเสียงกลองให้สัญญาณตีเพลทั้งสองบ้านสองงาน กว่าจะไปถึงก็ต้องเลี่ยเวลา ชรัวตาโคงก็เสียใจมาก ทั้งหัวข้าว ทั้งจังหันก็ยังไม่ได้จัน ทั้งสองบ้านสองงานที่เขานิมนต์ก็เลี่ยเวลา จึงโซเชเช้าไปนอนผ่อนกายชราอยู่ข้างทางพร้าบ่นพึมพำว่า เรายังงานไหนก่อนก็คงตกลอยู่ในเงื่อมมือเราแน่ ทั้งไม่ขาดทุนสูญกำลังไปเปล่า ๆ อย่างนี้อ้ายย่าม ๓ ย่าม บานตร ๑ ใน ปืนโต ๒ เต้า ซึ่งเคยเป็นคู่ชีวิตเรามาแต่วันนบวช ดาวันนีเกิดช่วงไปหมดแล้ว ออกเดินทางไปวัดด้วยความอ่อนใจ

พอถึงหน้าวัด ลูกศิษย์หลายคนดีใจเห็นหลวงพ่อของเข้าค่อยเดินรุ่งร่ำด้วยความเต็ยมมา นึกว่า เอการักษ์บ้านนัมเต็มที่ ศิษย์ยิ่งยินดีวิ่งแซงหน้ากันออกต้อนรับหลวงพ่อ พ้อใจว่า “ถึงท่าน ท่านทำหน้าเครื่องชรีม พร้อมทั้งใบก้มือว่า รับเอาบานตรปืนโตและย่ามเหล่านี้ไปทิ้งลงส้วมให้หมด ขึ้นเขาไว้ต่อไปวัดจะร้าง หลวงตาจะตาย จะเกิดจิบหายปีนี้ ทั้งนี้เป็นเพราะ “โลกนักมักลาภหาย” ความเข้าใจพิดเกิดจากหลวงตาผู้เดียว แต่กลับโยนความผิดไปให้บานตร ย่าม และปืนโตเป็นผู้รับเคราะห์ร้ายแทนตามเรื่องนิทานนี้จะเห็นได้ว่า การเรียนธรรมมากมายแต่ปราศจากเหตุผล และความหมายของธรรมย่อมลำบาก เดียวไปคิวว่าເອພະສູຕຣ ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันอົມາຕຈົນ ແລະປົງປັບຕຸງບ້າງເຫັນວ່າໄມ່ໄດ້ຜົກທີ່ ແລ້ວໄປຄິວ່າເອພະວິນຍ ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันອົມາຕຈົນແລະປົງປັບຕຸງບ້າງເຫັນວ່າໄມ່ໄດ້ຜົກທີ່ ແລ້ວໄປຄິວ່າເອພະອົກອຽມ ๔๒,๐๐๐ พระธรรมขันอົມາຕຈົນ ແລະປົງປັບຕຸງບ້າງເລັກ ๗ ນ້ອຍ ๆ ເຫັນວ່າໄມ່ໄດ້ຜົກທີ່ໄປໂດຍລຳດັບ ໄນໄດ້ປະໂຍ້ນຈາກธรรมซິ່ງມີຄຸນພາພາກແມ່ແຕ່ນ້ອຍ

นอกจากไม่ได้ປະໂຍ້ນອະໄຈກธรรมแล้ว ยังเป็นเหตุให้เกิดลังเลงสัยในธรรมไม่มีสิ่นสุด และอาจจะเข้าใจไปว่าเนื้อธรรมที่จะพึงได้รับไม่มี ศาสนาธรรมลักษณะต่อไปนี้ ไม่มีປະໂຍ້ນເທົ່າທີ່ควร ก็จะเกิดความประมาทในธรรมว่าไม่เป็น นิยามนิกธรรม ไม่ยังผู้ປົງປັບຕິตามให้พັນจากองทุกข์ไปได้ มีความເຫັນໄປຫຼູໄຕວ່າມຽຄພລິພພານໄມ້ມີ ແມ່ຜູ້ຈະປົງປັບຕິตามธรรมກີລຳບາກເປົ່າ ໆ ເຮັນธรรม ພົງธรรม ແລະປົງປັບຕິธรรม ໂດຍວິຫຼືກວ່າເອຫຼວມໝາດທັງດຸນເປັນກາລຳບາກມາກ ໄນໄດ້ຜົ ເທົ່າທີ່ควร ทั้งนี้ຈະຕໍ່ານີ້ຍ່າມ ๓ ย່າມ ปืนโต ๒ เต้า ແລະບາຕຣ ๑ ໃນ ທີ່ອຈະຕໍ່ານີ້ຂຽວຕາໂคง ຄ້າເປັນ ຂຽວຕາໂคงແລ້ວຈະຕ້ອງຕໍ່ານີ້ຍ່າມເປັນຕົ້ນ ຄ້າເປັນແມ່ອື່ນຈະຕໍ່ານີ້ຂຽວຕາໂคง ເພວະທ່ານເຂົ້າໃຈພິດເອງ ຈຶ່ງໃຫ້ເລື່ອທັງລາກ ເລື່ອທັງຈານ ທັງຍ່າມ ปืนโต ແລະບາຕຣກູກໃຫ້ນໍາໄປທິ່ງลงໃນສ້ວມໝາດ ໄນເຫັນນັ້ນຈະເກີດເຄຣະໜ້າຫຼືຈົບຫາຍໃຫ້ໝາດທັງວັດ ຕລອດຕ້າວຂອງທ່ານເອງ ນີ້ຄ້າເພີ່ງຄົງອຣຄແລ້ວ ເຄື່ອງບຣິຫາຣມີບາຕຣເປັນຕົ້ນ ເປັນເຄື່ອງປະຕັບສົມນະໃຫ້ຈານໃນເພັນກັບວັນໃດທຸກອ່າງ ໃນບຣດາບຣິຫາຣທີ່ກູກແຊ່ງ ແລະກູກໃຫ້ນໍາໄປທິ່ງลงໃນສັນທີໄມ່ບັນຄວາ ແຕກລັບເປັນມໍາຫານກົດຄວາມເຈົ້າຢູ່ຮູ່ເອງຢ່າງໃຫ້ໝາດແກ່ຂຽວຕາໂคงເລື່ອອີກ ໃນເມື່ອບຣິຫາຣຈົບຫາຍໄປຈາກຕົວໝາດແລ້ວ ຕ່ອໄປໄຕຈົວທີ່ເປັນບຣິຫາຣຈໍາເປັນຊື່ຄຣອງ

ประจำตัว ก็อาจจะเกิดเสียดจัญไรขึ้นแก่ขรัวตา ก็จะถูกขว้างทิ้งไปหมด สุดที่แล้วสิ่งที่จะยังเหลือประจำตัวก็คือ ทองคำธรรมชาติ มงคลอันยิ่งใหญ่ที่ท่านจะได้รับครั้งสุดท้าย ก็คือถูกนิมนต์ไปงานสมเด็จเจ้าพระยา (ปากคลองสาน รัตนบุรี) ให้รู้แล้วไปเสียที

ศาสนาธรรมเป็นสมบัติประจำใจของท่านผู้เป็นพุทธศาสนาที่ดี การคัวธรรมหงัดดุน แม้ธรรมจะเป็นเครื่องกำจัดกิเลสทุกประเกทก็จริง แต่ก็กำจัดกิเลสเป็นอย่าง ๆ ไปตามจิตนิสัยที่ถูกกับบทธรรมนั้น ๆ ท่านจึงกล่าวไว้ในจิต ๖ ซึ่งมีประจำใจของเวไนยสัตว์ มีศรัทธาราจิต เป็นต้น พร้อมทั้งธรรมแก่จิตนั้น ๆ เป็นอย่าง ๆ ไป มือสุกกรรมฐาน เป็นต้น ทั้งนี้ก็เพื่อถือเอาประโยชน์จากธรรมของพระองค์ได้เท่าที่ควรแก่ข้อปฏิบัติ และจิตนิสัยของเวไนยทั่วไป

ถ้าจะปฏิบัติทำนองที่ว่า ขึ้นชื่อว่าธรรม ๆ แล้วต้องปฏิบัติ และถือเอาประโยชน์ให้ได้หมดก็ถูกในฐานะที่จะควรเป็นไปได้ หากไม่เป็นฐานะแล้วก็จะเสียกำลังและเวลาไปเปล่า เท่ากับคนไข้ป่วยศีรษะแต่น้ำยาที่เป็นปฏิกริยาต่อกัน (ยาเป็นข้าศึกกัน) มากางลงไป แทนที่คนป่วยจะหายจากโรค โรคกลับทรุนแรงมากขึ้นดังนี้เป็นต้น แม้ธรรมซึ่งมีหน้าที่กำจัดกิเลส แต่ผู้ฉลาดก็ควรพิจารณาคันดูสมญฐานของกิเลสว่า จะควรแก้ด้วยธรรมบทใดก่อน เช่น ผู้ท่านในราคะจิต (หนักในการ) เป็นต้น เราไม่พิจารณาว่าควรนำธรรมบทใดมาแก้ กลับไปค้วาสุกกรรมฐาน (ความงาม) มาเจริญ และเคล้าคลึงเพื่อให้รูปที่ตนรักชอบนั้นสวยงามเด่นขึ้น ไม่นานจิตก็จะแแหกแนวไปเลย ที่ถูกควรนำ อสุกกรรมฐาน มาแก้ โดยอาการเจริญคลื่คลาย ดูรูปที่เข้าใจว่าสวยงามนั้นให้เห็นทั้งภายนอกภัยในพิจารณาข้อมเข้าไปใน ไตรลักษณ์ญาณ คือ อนิจุจ ทุกุข อนตุตา ด้วยปัญญาจนเกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนดได้โดยลำดับ นับว่าได้ผลสมกับเหตุที่ทำถูกต้องตามธรรมเป็นเครื่องแก้ เมื่อปรากฏผลเห็นว่าถูกก็เร่งยา คือ ข้อปฏิบัติเข้าให้มาก ก็ยิ่งจะได้ผลเป็นทวีคูณ นี้แลธรรมเมื่อใช้ถูกทางก็เป็น นิยมานิกธรรม นำผู้ปฏิบัติให้พ้นจากความขัดข้อง ไปโดยลำดับ นับแต่ขั้นต่ำถึงขั้นสูงสุด

กิเลสกับธรรมเป็นคู่แข่งขันกัน

การปฏิบัติธรรมให้ได้ผลเท่าที่ควร พึงทราบจิตนิสัยของตนก่อนว่าหนักไปในทางใด เพราะกิเลสกับธรรมเป็นคู่แข่งขันกัน เหมือนนายแพทย์ผู้ฉลาด ก่อนวางแผนไข้ก์ตราชดูสมญฐานพร้อมทั้งอาการของโรค และค่อยว่างยาให้ตรงกับสมญฐานของโรคจะนั้น เช่น จิตหนักไปในทางเบี้ยดเบี้ยน ให้ด้วยต่อผู้อื่น ควรเจริญเมตตาสังสารเพื่อเป็นเครื่องลบลังกัน ความเบี้ยดเบี้ยนให้ถูก อบรมด้วยธรรม คือความเมตตาแล้ว จะกำเริบรุนแรงไปไม่ได้ นับวันที่จะอ่อนโยนสังสารต่อเพื่อนมนุษย์และสัตว์ด้วยกันโดยถ่ายเดียว

อนึ่ง สิ่งใดเป็นไปเพื่อความขัดขวางตัดรอนความดี และขัดขวางจิตใจไม่ให้ความสงบเพื่อประพฤติความดี เมื่อนุ่อมตามแล้วยิ่งกำเริบรังความใหญ่ เมื่อคนไข้ชอบอาหารแสงแก่โรค เมื่อรับประทานลงไปยิ่งยังโรคให้กำเริบรุนแรงจะนั้น สิ่งนั้นเรียกว่า มาก มากนี้ท่านจำแนกไว้มี ๕ คือ

กิเลสмар ขันธ์มาร มัจจุมาร เทวปุตตมาร และอภิสัขารามาร มารเหล่านี้ท่านก็ให้นามว่าธรรม เหมือนกัน แต่เป็นธรรมฝ่ายชั่ว และเป็นคู่แข่งขันกันกับธรรมฝ่ายดี ผู้ปฏิบัติเพื่อธรรมฝ่ายดีจึงต้องรบกับศัตรุเหล่านี้ให้ได้ชัยชนะ

การปฏิบัติธรรมเพื่อชัยชนะกับศัตรุคู่แข่งขัน

ศาสนธรรมคือ ความดีเป็นเครื่องรับรองผู้ปฏิบัติดีอยู่ทุกขณะ ไม่อ้างกาลอ้างสมัยว่า ชาตินี้ชาติหน้า เดือนนี้ ปีหน้า จึงจะให้ผลธรรม โดยให้ผลในลำดับเหตุ คือ การบำเพ็ญของผู้ปฏิบัติธรรมแต่จะน้อยมาก ต่ำ สูง ถือเหตุเป็นประมวล เพราะผลเกิดจากเหตุ คุณธรรมที่เรียกว่า อภิธรรม ซึ่งมีประจำในศาสนธรรมของพระพุทธเจ้า นับโดยมรรค�ี ๔ คือ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคตมิมรรค และอรหัตมรรค นับโดยผลกมี ๔ คือ โสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคตมิผล และอรหัตผล คุณธรรมทั้งนี้ถ้าเป็นสมบัติของธรรม เรียกว่า อริยธรรม ธรรมอันประเสริฐ ถ้าเป็นคุณสมบัติของผู้ได้บรรลุ เรียกว่า อริยบุคคล ผู้ประเสริฐ นับโดยลำดับคุณธรรมของผู้ได้บรรลุดังนี้ พระโสดาปัตติมรรค พระโสดาปัตติผล ฯลฯ พระอรหัตมรรค พระอรหัตผล นับโดยคุณมี ๔ โดยบุคคลมี ๔ คุณธรรมเหล่านี้มีประจำอยู่กับศาสนธรรมตลอดจนตกาล มิได้พากจากศาสนธรรมไปแรมวันค้างคืนที่ไหน และไม่ได้ไปรคอยผู้ปฏิบัติดี ซึ่งควรได้บรรลุคุณธรรมเหล่านี้อยู่ในชั้นสวรรค์ วิมานพรหมที่ไหนด้วย ผู้ปฏิบัติธรรมก็มีธรรมในใจ และอาศัยการปฏิบัติไม่ถอยหลัง ก็สามารถยังธรรมเหล่านี้ให้แจ่มแจ้งขึ้นในจิตใจได้ ในบทธรรมคุณมีอยู่ว่า ลันทิภูมิโก อกาลิโก ผู้บรรลุจะพึงเห็นเอง ไม่เลือกกาลเวลาเหมือนทำงานในศาล แต่พึงทราบบทธรรมให้ตรงตามความจริงของธรรมก่อน ความจริงแห่งธรรมทั้งนี้มีอยู่ว่า รู้เอง เห็นเอง ตามนัยแห่งธรรม มีอยู่ทุกเมื่อ เมื่อเข้าใจความจริงของธรรมแล้ว การปฏิบัติก็พึงอนุโลมตามธรรม โดยปฏิบัติเองและไม่อ้างกาลเวลา ทุกอริยานถที่จะบำเพ็ญธรรมให้สมบูรณ์เท่าที่ธรรมจะพึงรู้ ณ ภัยใน

ธรรมกับผู้ปฏิบัติธรรม

ครั้งพุทธกาลกับสมัยทุกวันนี้ ศาสนธรรมกับผู้ควรปฏิบัติธรรมไม่แยกต่างกัน คือ ธรรมเป็นเครื่องแก้กิเลส ผู้ปฏิบัติธรรมก็เพื่อกำจัดกิเลสออกจากใจ เมื่อผู้ปฏิบัติมีความหมายให้ตรงกับความจริงของธรรม ซึ่งมีหน้าที่กำจัดกิเลสแล้ว ด้วยเหตุเป็นเครื่องส่งถึงผลที่จะพึงบรรลุจากการปฏิบัติธรรม มีอยู่ คำว่าธรรมเป็นเครื่องแก้หรือกำจัดกิเลส ก็จะพึงแสดงความจริงให้ผู้ปฏิบัติได้บรรลุธรรมเป็นขั้นๆ ตามกำลังแห่งข้อปฏิบัติที่ตนจะพึงบำเพ็ญได้ แต่ขั้นต่อไปถึงขั้นสูงสุด เรียกว่าผู้ปฏิบัติถูกตามความหมายของธรรม ย่อมมีลิทธิที่จะพึงได้รับผลตอบแทน คือ มรรคผลนิพพาน จากธรรมเท่าเทียมกันกับสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ไม่ เช่นนั้น คำที่ว่า สุวากุชาโต ภาคตा อรุโม สนธิภูมิโก

อุกาลิโก ก็เป็นโมฆะธรรมเท่านั้น เมื่ออนยาสำหรับแก่โรค ผู้เป็นโรคก็รับประทานยาเพื่อแก่โรคให้หาย ถ้าเป็นโรคฟังยา ไม่ใช่โรคฟืนโรคไฟ และโรคไม่มองดูหน้าหมอแล้ว ประกอบยาลงไป เมื่อถูกกับโรค โรคก็หายวันหายคืน ในที่สุดก็หายเป็นปกติได้ ถ้าเป็นโรคไม่ฟังยาแล้ว โรคชนิดนั้นก็จะกลับเป็นโลภ เก็บศพไปเท่านั้น ทั้งโรคฟังยาและโรคไม่ฟังยาเคยมีมาประจำแผ่นดิน

ส่วนโรคประจำใจมนุษย์และสัตว์ คือ โรคกิเลส ก็แบ่งเป็น ๒ โรคเหมือนกัน คือ โรคฟังธรรม โอลสต กับโรคไม่ฟังอะไรทั้งนั้น โรคประเททหลังนี้แม้พระพุทธเจ้าก็รักษาไม่หาย ไม่ต้องกล่าวถึงสมัยปัจจุบันนี้เลย ผลที่สุดต้องปล่อยให้นิรยบาลรักษาเอง โรคประเททได้ก็ตาม จะเป็นโรคให้ด้วยทรัพย์ ก็ตาม เมื่อปล่อยให้นิรยบาลรักษาแล้วได้การพัฒนั้น หมอนิรยบาลสำคัญอยู่มากจึงได้สมญาว่า จันทร์

การกล่าวศาสนาธรรมกับผู้ปฏิบัติ จะพึงได้รับผลตอบแทนอย่างงาม ๆ นั้นก็หมายถึงมนุษยธรรม เมื่อได้รับการอบรมจากธรรมและโรคก็จะพอยิวยาหรือแก่ไขได้ด้วยธรรมโอลสต ทั้งเป็นโรคไม่รุนแรงซึ่งไม่พอจะปล่อยทิ้งให้เลื่อมเลี้ยงอุบัติสัมภាន จึงควรได้รับการอบรมให้ถูกทาง ก็จะเกิดความสว่างใส่ไปเบื้องหน้าเท่าที่ควร ส่วนโรคไม่ฟังเสียงนั้น สมัยพุทธกาลกับสมัยนี้ผู้ลั่งสอนก็ไร้ผลเท่าเทียมกัน จะไม่กล่าวถึง

การปฏิบัติธรรมเพื่อให้ปรากฏผลประจำชาติ และเป็น อัยมาทันตา ตามชั้นภูมิแห่งธรรม และอุปนิสัยของผู้ปฏิบัติ ความมีหลักธรรมกำกับปฏิปทาเป็นเครื่องด้านในให้พอเหมาะสมกับอุปนิสัยของท่านที่สนใจในด้านการอบรมทางจิต

หลักธรรมมีมาก แต่สำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนสาวกเพื่อให้พิจารณาในครั้นนี้มีด้วยดื่น และเป็นคู่เดียงพระอุปัชฌาย์มานุกันนี้ ก็คือ ตجبัญจกกรรมฐาน ปริยาโยกไปก็ อสุกะ ๑๐ สถิตปัญฐาน ๔ และ อานาปานสติ เป็นต้น แต่พึงทราบว่า ธรรมทั้งหลายที่ทรงวางไว้มาก มีคุณภาพเท่าเทียมกันหมดในการแก้กิเลสตามประเทท ส่วนที่ปรากฏย่อ ๆ นี้ ก็เพื่อกันความฟื้นฝื้น และเห็นว่าพอดีกับจริตนิสัยและลิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นไปอยู่โดยมาก

การปฏิบัติดุจเป็นนายธรรม

การปฏิบัติธรรม ถ้าทำอาการดุจจะทิ้งเสีย หรือทำดุจเราเป็นนายธรรม ทำธรรมให้เป็นดุจคนใช้เรา คือ ปฏิบัติธรรมโดยความไม่เต็มใจ สักแต่ว่าทำไปพอเป็นประเพณี ชอบทำตามความชอบใจ ไม่เคารพธรรม คึกคักหรือสตั่บบรุ้ความหมายของธรรม แต่ไม่เอื้อเพื่อในธรรม ถือความอยากทำ อย่างพูดและอยากคิดอยู่หนึ่งในธรรม ไม่น้อมธรรมมาเป็นเครื่องบังคับตน แต่ตนชอบบังคับธรรม ธรรมมีความหมายให้ลั่ชั่ว ทำดี เป็นต้น แต่ตนกลับละดี ทำชั่ว ไม่ตรงต่อความหมายของธรรม การทำความดีด้วย กาย วาจา ใจ และแต่ขาพาไป จะจะคิดอย่างทำจึงจะทำ ไม่ยอมนำธรรม คือความสัตย์มากำกับใจ เหี้ยบยำธรรมโดยวิธีฝ่าฝืนไม่ทำตาม อาการทั้งนี้ เรียกว่า อัตตาอิปไตย ถือตนเป็นดุจนายธรรม

ธรรมอิปปิตัย ถือเหตุผลเป็นสิ่งสำคัญกว่าความรู้ เพราะความรู้ที่ปราศจากธรรมเป็นเครื่องกำกับย่อมผิดพลาดมากกว่าถูก คำว่าธรรมก็คือองค์ของเหตุผลนั่นเอง ผู้ปฏิบัติธรรมจึงควรคำนึงถึงเหตุผล ไม่ควรทำงานอำเภอใจเป็นประมาณ เมื่อทำตนให้เป็นอัตตาอิปปิตัยแล้ว ก็ยากที่จะยังธรรมสมบัติ มาเป็นสมบัติส่วนตนได้

การปฏิบัติธรรมจาก “อัตตาอิปปิตัย” สู่ “ธรรมอิปปิตัย”

เมื่อสิ่งแวดล้อมมีอยู่ ณ ภัยในมานกน้อยหมายจะเบี่ยด ก็จะมีเรื่องเข้าข้างตัวเสมอเป็นธรรมชาต ตามแต่สิ่งแวดล้อมซึ่งมีกำลังชักจูงให้เป็นไป ความนิยมทางศาสนาเรียกว่า กิเลส ผู้มีสิ่งเหล่านี้อยู่ภัยในใจมากก็เห็นแก่ตัวมาก มีน้อยก็เห็นแก่ตัวน้อย แต่ผู้มีมากอาจเป็นความกระเทือนเดือดร้อนแก่เพื่อนมนุษย์ด้วยกันตลอดสัตว์มาก ผู้มีน้อยไม่พอเลี้ยงความงามในสังคม แต่สิ่งแวดล้อมพึงทราบว่าเป็นข้าศึกแก่ใจ สามารถกันกังความสุขส่วนใหญ่ไม่ให้เกิดมีขึ้น ณ ภัยในใจได้ ฉะนั้นการปฏิบัติธรรมด้วยธรรมในด้านจิตตภาวนา จึงเป็นเหมือนยาแก้พิษสังขันวิเศษ

เบื้องต้นแห่งการอบรมใจ ชื่นเรียกว่า “ภาวนา”

บริกรรมภានาย่อมมีธรรมในบทใดบทหนึ่ง เป็นเครื่องกล่อมใจเพื่อยั่งลงสู่ความสงบสุข ตามปกติจิตย่อมอยู่เฉย ๆ ไม่ได้ จะมีการปั่นการคิดถึงอารมณ์อีกด้วยความตื่นตัว ไม่อยู่เป็นปกติ ลักษณะที่จิตปั่นถึงอารมณ์ เช่นนี้เรียกว่า ธรรมารมณ์

ฉะนั้น การที่จะให้จิตอยู่ด้วยความสงบ จึงหารธรรมบทใด ก็ได้ตามแต่จิตชอบเป็นเครื่องกล่อมใจ เรียกว่า บริกรรม การบริกรรมมิได้ออกเป็นคำพูดทำนองพูดกัน แต่จะลึกอยู่เฉพาะภัยในจิต ถ้าเป็นบท “ตโจ” ก็จะลึกอยู่ภัยในจิตว่า “ตโจ ๆ ” ถ้าเป็นบท “พุทธो” ก็บริกรรมว่า “พุทธो ๆ ” เป็นต้น จนกว่าจิตจะสงบ แต่ต้องทำโดยความมีสติลับปชัญญาจริง ๆ ไม่เพียงแต่เวลา ฯ ทำนองว่าเล่น ใช้ไม่ได้ ถ้าเป็นบทอื่น ๆ ก็พึงระลึกบริกรรมทำนองเดียวกันนั้น บริกรรมภานนี้ เป็นบุพภาคเบื้องต้นแห่งการเริ่มฝึกหัดภาวนา ตั้งใจทำเจาริจเจารัง จึงจะเห็นอานิสงส์ปรากฏขึ้น เฉพาะใจ แสดงขึ้นเป็นความสงบ มีอารมณ์เป็นอันเดียว เมื่อยังไม่สงบสนิทก็ปรากฏอารมณ์เป็นสองกับคำบริกรรม เมื่อจิตหยั่งลงสู่ความสงบเต็มที่แล้วจะปล่อยวางคำบริกรรมก็ได้ เมื่อจิตถอนขึ้นมาก็ บริกรรมต่อไป ส่วนอารมณ์ของธรรมฐาน คือบทธรรมที่จะนำมาริกรรม แล้วแต่จิตชอบ จะเป็นลมหายใจก็ตาม ผมก็ตาม ขน เล็บ พื้น หนังก็ตาม หรืออาการ ๓๒ บทใดก็ตาม ได้ทั้งนั้น ข้อสำคัญอย่าคัวธรรมทึ้งดุนหลาย ๆ บทมาริกรรมพร้อมกันในคราวเดียว จะกล้ายเป็นชรัวตาโคงไปไม่รู้ตัว แต่เมื่อนำธรรมบทใดมาบริกรรม ได้รับผลคือความสงบแล้ว อย่าปล่อยวางไปค้างทื่อนมาริกรรม จะ

กล้ายเป็นนิสัยจับจดไปอีก และจะเป็นนิสัยติดตัวจะไม่ได้อะไรเป็นผล จงบริกรรมเฉพาะบทนั้น ๆ ตลอดไป จนกว่าจะสมควรปล่อยวางได้

อนึ่ง เมื่อบริกรรมอยู่ จิตทดสอบความสงบแล้ว ไม่ควรรบกวนจิตด้วยอารมณ์แห่งกรรมฐานใดๆ และไม่ควรรบกวนจิตให้ถอนขึ้นมาເເเฉยว แม้จิตจะพักสงบอยู่กี่ชั่วโมงก็พึงปล่อยไว้อย่างนั้น ให้ถอนขึ้นมาเอง อาการที่จิตหยิ่งเข้าสู่ความสงบมีลักษณะต่างๆ กัน คือ รวมปืนเข้าที่เดียวบ้าง ค่อยๆ เข้าโดยลำดับบ้าง แต่เมื่อลงถึงที่แล้ว เป็นความสงบมีอารมณ์เป็นหนึ่งเหมือนกัน

ในการ ๓๒ อาการได้อาการหนึ่ง เมื่อผู้นำไปใช้เป็นคำบริกรรมมีปรากฏเห็นอาการนั้นๆ ด้วย ทั้งจิตกำลังบริกรรมของบทนั้นๆ อยู่ เมื่อเห็นอาการนั้นๆ ด้วยเช่นนี้ จิตจะสงบได้เร็ว และจะเป็นไปได้อย่างรวดเร็ว ส่วนผู้ที่ไม่เห็นอย่างพึงเสียใจ จะพึงหยิ่งข้าสู่ความสงบเหมือนกัน เมื่อบริกรรมไม่ขาดระยะจิตจะพึงสงบได้เร็ว และจะเป็นจิตเชื่องต่ออารมณ์ที่เป็นข้าศึกไปโดยลำดับ และนับวันจะเป็นสามาริมีความแన่แฝงประจำใจ มีความผ่องใส่และอ่อนโยนโดยลำดับ

เมื่อปรากฏว่าจิตหยั่งลงสู่ความสงบมีอารมณ์เดียวกับใจหวังด้วย เมื่อถอนออกมากความสงบแล้ว แม้จะมีการคิดนึกตามธรรมชาติของจิต แต่ก็ไม่ฟุ่งช้านุ่นways และเชื่องต่ออารมณ์ด้วย ทั้งเป็นไปในความสงบทุกอิริยาบถด้วย กำหนดเวลาใดมีจุดผู้รู้เป็นความสงบสายอยู่โดยเฉพาะด้วย ต่อจากลำดับนี้ไป เราจะบริกรรมเพื่อความรื่นเริงของจิตในขณะจะหลับนอนก็ได หรือจะพิงปล่อยวางแผนเสีย เหลือแต่ผู้รู้อันสงบนั้นก็ได แต่พึงลังเกตจิตที่สงบในขณะจิตรวมลงพัก กับจิตสงบในเวลาถอนขึ้นมาแล้วเป็นจิตธรรมชาติ ต่างกัน จิตสงบในขณะรวมพักอยู่ไม่คิดปรุกอะไร จิตสงบธรรมดาวมีความคิดนึกปรุกแต่งเป็นธรรมชาติ แต่ไม่ว่าในภาวะกับอารมณ์ใด ๆ นี้เรียกว่า จิตสงบเหมือนกัน

สมาชิเป็นบาทแห่งวิปสนา

เมื่อจิตมีความสงบเป็นอารมณ์สืบต่อ กันโดยลำดับ เรียกว่า จิตมีความตั้งมั่น ความตั้งมั่นของจิตเรียกว่า สมาริ แต่จะเป็นสมาริประเภทใดนั้น แล้วแต่ความสงบของจิตเป็นประมาณ สมาริทั้งสามคือ ขณิกสมาริ อุปจารสมาริ และ อัปปนาสมาริ ในสมาริทั้งสามนี้เป็นบทบาทแห่งวิปัสสนา ได้ตามขั้นแห่งวิปัสสนา ซึ่งมีอย่างหยาบ อย่างกลาง และอย่างละเอียด เหมือนกันกับสมาริ จิตรวมได้ชั่วครู่ชั่วขณะเรียกว่า ขณิกสมาริ รวมได้นานกว่าขั้นเรียกว่าอุปจารสมาริ รวมได้อย่างละเอียดแน่นและอยู่ได้นาน ๆ เรียกว่า อัปปนาสมาริ การพิจารณารูปกายซึ่งเป็นส่วนหยาบยังไม่ชำนาญ ได้บังเสียบ้าง จัดเป็น ปัญญา หรือ วิปัสสนาขั้นหยาบ การพิจารณากายส่วนหยาบด้วยปัญญาปานกลางโดยวิธีทำเป็น ปฏิภาค แยกขยายส่วนแห่งกายได้ตามต้องการทุกเวลาและรวดเร็ว จนเกิดความเบื่อหน่ายในรูปกายด้วยปัญญาพร้อมทั้งความรู้เท่ากัยทุกส่วน ทั้งเป็นไปในทางอสุภะ คือความเห็นว่าไม่งามแห่งกาย ทั้งเป็นไปในทางสุภะ คือความงามแห่งกาย เพราะมาเห็นชัดด้วยปัญญาว่า ความเห็นว่ากายเป็นของงามก็ตี และความเห็นว่ากายเป็นของไม่งามก็ตี ทั้งสองนี้เป็นอาการของจิตเห็นรูปด้วย

จักชุเป็นเหตุ แล้วปรุขึ้นหลอกตนให้หลงรัก หลงชังไปตามเงาเจ้ามายา ความพิจารณาอย่างนี้เรียกว่า ปัญญาปานกลาง

การพิจารณาธรรม ๔ อย่างคือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้งหมด หรือแต่อย่างใด อย่างหนึ่งให้เห็นโดยความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปแห่งขันธ์ ๔ นี้ แม้แต่อย่างเดียว ก็ยังทราบในความจริงของขันธ์อื่น ๆ ว่าเป็นลักษณะอย่างเดียวกัน สรุปความเห็นรวมลงใน ไตรลักษณญาณ อย่างชัดเจน พร้อมทั้งการพิจารณายิ่ง ซึ่งเป็นที่อาศัยของขันธ์เหล่านี้ ให้เห็นว่าขันธ์ทั้ง ๔ นี้ คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ พร้อมทั้งจิต ซึ่งเป็นรังไข่ของวิชชา ตัณหา เป็นต้น ว่าเป็นความจริงแต่ละอย่าง ตั้งแต่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ตลอดถึงจิต ว่าเป็นสภาพแห่งความจริงเสมอ กัน ไม่ยิ่งหย่อนกว่ากันโดยความจริง ตลอดหน้าที่การงานของขันธ์ และจิตว่าเป็นธรรม มิลิทธีเสมอ กัน ไม่ยกยอให้รู้ว่าเป็นใหญ่กว่าใคร และไม่เหยียบย่ำให้รู้ว่าเป็นน้อยกว่าใคร เห็นเสมอภาคกันไป หมด ทั้งธรรมภายนอก ทั้งธรรมภายใน ทั้งใจผู้รู้ธรรมทั้งหลาย ผู้เป็นองค์ของธรรมทั้งหลายด้วย บรรด ๔ รวมลง ศีล สามัช ปัญญา ก็ตี อยิสัจ ๔ คือ ทุกชี สมุทัย นิโรธ บรรคก็ตี เห็นตามเป็นจริง ด้วยปัญญาเสมอ กันหมด มิได้กดทุกชี สมุทัยลงเบื้องตัว และมิได้ยกยอนิโรธ บรรค์ขึ้นเบื้องบน เห็น เป็นความจริงตามหน้าที่ของอยิสัจเสมอ กัน แม้ ศีล สามัช ปัญญา ซึ่งเป็นองค์ของบรรค ๔ แท้ ก็เห็น ตามเป็นจริงเสมอ กันกับธรรมอื่น ๆ มิได้ติและชมในธรรมทั้งหลาย และมิได้ถือมั่นในธรรมทั้งปวง จะ เป็นธรรมฝ่ายเหตุแห่งทุกชีตี ธรรมฝ่ายเหตุแห่งสุขก็ตี พร้อมทั้งไม่ถือมั่นในจิตด้วย นี้แลเรียกว่า วิปัสสนาอันละเอียด

วิปัสสนา หรือปัญญาทั้งสามมีความหมาย ละเอียดต่างกันอย่างนี้

ย้อนกลับคืนกล่าวปฏิปทาการดำเนินจิตต่อไปอีก เมื่อจิตมีความสงบแล้ว ลำดับนี้ควรปล่อย วางคำบริกรรม เพาะเป็นขั้นกล่อมจิต เหมือนแม่กล่อมลูกด้วยบทเพลงต่าง ๆ เพื่อให้การหยุด ร้องให้และนอนหลับ ตอนต้นจิตกำลังคงนอนฟุ้งช่าน ต้องกล่อมให้สงบด้วยบทบริกรรมภูวนາ เมื่อ จิตสงบแล้วเป็นคราวจะฝึกหัดจิตให้ทำงานคือการค้นคิดด้วยปัญญา เหมือนแม่สั่งสอนลูกในเวลาโต พอทำงานช่วยให้เบาเมื่อได้แล้ว ก็สั่งให้ทำงานหารายได้เท่าที่ลูกจะสามารถ ฉะนั้นในขั้นนี้ เมื่อจิตสงบ แล้วก็ปรากฏเป็นความสุขนิดหนึ่งซึ่งมีประจำใจ ปราศจากความฟุ้งช่านวุ่นวายในอารมณ์ภูวนอก มี ความสุขเป็นอารมณ์ เมื่อจิตมาประสบความสุขนิดนี้เป็นอารมณ์แล้วจะเพลินติดสุข ไม่อยากจะออก ค้นคว้าพิจารณาธรรมทั้งหลายด้วยปัญญา เพื่อความปลดปล่อยตนต่อไป ด้วยมาสำคัญใจว่าตนได้รับ ความสุขสมประสงค์แล้ว เพลินแต่จะเพ่งผู้รู้อันสงบสุขนั้นตลอดไป เลยไม่อยากเกี่ยวข้องชวนช่วย หาทางอื่นนอกจักความสงบสุขนั้นเสีย ซึ่งเหมือนคนเขัญใจ ไม่เคยมีเงินถึง ๑๐ บาท เมื่อไปรับจ้าง เข้าทำงานเล็ก ๆ น้อย ๆ ได้เงิน ๑๐ บาทมาลึ้นเมื่อ เลยกำไว้ไม่ปล่อยวาง และไม่คิดหาหนทางที่จะได้ เงินมาเพิ่มของที่มีอยู่แล้วให้มากมูน อาศัยการจับจ่ายฝ่ายเดียว ไม่กี่วันเงินก็หมดไปเท่านั้น ลักษณะ

ของผู้เสวยสุขอยู่ในสมาชิอันสบก์ เช่นกัน แทนที่ความสบบันจะควรเป็นบทแห่งวิปัสสนา ซึ่งจะให้มาแห่งความสุขอันยิ่งใหญ่ ก็เลยพอยให้เสื่อมเสียทั้งทุน คือความสบที่มีอยู่แล้ว ทั้งกำไรคือบรมสุข อันจะพึงได้จากวิปัสสนา

ฉะนั้น เพื่อการสั่งสมความสุขอันมีประมาน้อย เพื่อเป็นต้นทุนแห่งความสุขอันยิ่งใหญ่ จึงไม่ควรเพลิดเพลินในความสบของจิตใจเกินไป เมื่อจิตติดอยู่ในความสบ ท่านเรียกว่า จิตติดสมาชิ จะเป็นสมาชิประเภทใดก็ตาม ที่ถูก เมื่อจิตสบเป็นสมาชิแล้ว ต้องฝึกซ้อมปัญญาโดยอุบายนั้น เพื่อให้จิตได้อุบายนักกิเลส ซึ่งนอนเนื่องอยู่ภายในเป็นลำดับไป เพราะการกำจัดกิเลสทุกประเภทให้ขาดกระเด็นออกจากใจโดยลื้นเชิงนั้น จะพึงกำจัดได้ด้วย ปัญญาเท่านั้น ส่วนคือและสมาชิ เป็นแต่เพียงธรรมเครื่องขุ่นวัณกิเลส อย่างหยาบ และอย่างกลางให้ย่อตัวลงเป็นความสบเล็กน้อยเท่านั้น เมื่อไม่มีอุบาน้ำสมัย คือ ปัญญา เครื่องประหารแล้ว กิเลสก็จะโงหัวขึ้นมาอีกและแผ่พังพานเต็มที่ คราวนี้ต้องกลับย้อมแพ้เป็นทางสheads เอิกตลอดกาล

อนึ่ง ปฏิปทาเครื่องตำเนินจิตจะเพลินแต่ในคำบริกรรมอย่างเดียว เพราะเห็นว่าจิตสบด้วยคำบริกรรมเท่านั้นก็ไม่ถูก เมื่อสมควรจะปล่อยวางได้ แต่จะถือไว้แบบแกะมือไม่ออกก็แย่ จะเพลินติดแต่ความสบอันเกิดจากสมาชิอย่างเดียวก็ไม่ถูก จะเพลินในการค้นคว้าพิจารณาในสภาวะธรรม ทั้งหลายด้วยปัญญาอย่างเดียว เพราะเห็นว่าแกกิเลสต้องแก้ด้วยปัญญาเท่านั้นก็ไม่ถูกอีกเมื่อนอกัน

ความจริงการบริกรรมภารนาเป็นบุพภาคแห่งการตำเนินจิตเบื้องต้น เมื่อจิตก้าวเข้าสู่ความสบ คือสมาชิแล้ว ถ้าควรจะปล่อยวางคำบริกรรมก็ได้ เพราะคำบริกรรมเปรียบเหมือนปลา กินเบ็ด เมื่อจิตสบได้แล้วอย่าพึงติดความสบคือติดสมาชิ จะกล้ายเป็นทำนองว่า สกุการ ปูริส หนุติ ปลา ย่อมตาย เพราะเหยื่อ (ปลาติดเบ็ด เพราะเหยื่อล่อ) และเมื่อพิจารณาในธรรมทั้งหลายก็อย่าให้เกินกว่า เหตุ ให้มีเวลาเข้าพักสบได้บ้าง เพื่อเป็นกำลังหนุนปัญญา ให้คุ้มก้าวต่อแก่การตัดฟันกิเลสซึ่งเป็นเหมือนยางเห็นiy เมื่อสมดกับวิปัสสนา ตำเนินเป็นคู่เดียงกันไปโดยความสม่ำเสมอ ไม่ให้ยิ่งหย่อนข้างใดข้างหนึ่ง จะพึงถึงฝั่งแห่งสันติธรรมโดยปราศจากอุปสรรคใด ๆ ทั้งสิ้น

ฉะนั้น พึงฝึกหัดจิตที่สบบันให้ค้นคิดในเบญจขันธ์ คือกาย ตามธรรมชาติของจิตต้องติดกาย ว่าส่วนไหน จึงควรพิจารณาอย่างให้เห็นเป็นของปฏิภูลิสโตรก เปื่อยเน่า ผุพังแตกทำลาย จะเป็นกายของมนุษย์และสัตว์เหมือนกันหมด แยกส่วนแบ่งส่วนของกายออกเป็นชิ้นเป็นอัน กำหนดตั้งชื่น-แตกไปโดยวิธีต่าง ๆ จนจิตชำนาญคล่องแคล่วแก่กล้าในการพิจารณาอย่างทุกส่วน และทุกเวลาที่ต้องการ จะกำหนดให้เล็กหรือใหญ่ แตกทำลายหรือตั้งชื่น เป็นความแยกชายของปัญญาที่ฉลาดหาอุบายนอนจิต พึงทำอย่างนี้ทุกอิริยาบถไม่มีประมานจนกว่าจะชำนาญ อย่าพึงเกี่ยจคร้านในการค้นจิต เพราะขันตันเปรียบเหมือนงานของเด็ก มาขันนี้เปรียบเหมือนงานของคนหนุ่ม ขันต่อไปจะเปรียบเหมือนงานของคนแก่ ซึ่งจะเอียดและแยกชายกว่าสองขันตันนี้ ขันนี้พึงพิจารณาอย่างให้มาก จะเป็นภารกิจในตัวที่สบบันให้ได้ทั้งนั้น ให้ประสานกันไป เปรียบเหมือนงานนอกบ้านงานในบ้าน ได้ผลเท่ากัน การพิจารณาเป็นเรื่องของปัญญา ปัญญาเป็นเครื่องตัด หรือแกกิเลส สมาชิเปรียบเหมือนอาหารนอนท้อง

สมาชิมีหน้าที่เก็บและรักษาทรัพย์ที่ปัญญาามาได้ ปัญญาามีหน้าที่ขวนขวยหาทรัพย์ เมื่อปัญญาเพลินในรายได้ (คืออุบายต่าง ๆ จะพึงเกิดขึ้นเสมอในเวลาคันคิด) ก็พึงยับยั้งจิตให้เข้าพักในเรื่องคือสมาชิเลี้ยงบ้าง เพื่อว่าบำรุงกำลังใจให้แน่นหนา คือ มีความสงบมากขึ้น การเข้าพักจิตในเรื่องคือสมาชิก็ตี การออกพิจารณาภายในหรือสภាពรมอื่นก็ตี จะพึงทำควบกันไป แต่เมื่อใช่ทำในขณะเดียวกัน ต่างเวลา กัน ข้อสำคัญที่ควรทราบคือ เมื่อปัญญาเพลินพิจารณาไม่ยับยั้ง ปัญญา ก็ไม่เนียบแหลม เหมือนมีเดมีแต่ใช่ทำงานไม่ได้ลับหินก็ไม่คุณ ตัดอะไรก็ไม่ค่อยขาดเสียกำลัง เมื่อเข้าพักจิตให้ได้กำลังแล้ว ออกทำการค้นคิด หรือพิจารณา ก็เลียบขาดและคล่องแคล่วดี ถ้าจะให้พักจิตโดยถ่ายเดียวไม่เกี่ยวกับปัญญา ก็จะกล้ายเป็นจิตเกี่ยคร้านไม่ทำงาน ก็ขาดรายได้คืออุบายแก้จิต และก็จะติดในสมาชิความสงบไปเสีย จะนั่นจึงต้องมีทั้งการพิจารณา มีทั้งการพักจิตประสานกันไป

การพิจารณาภายในกับการของจิต คือ เวทนา สัญญา สังหาร และวิญญาณ พร้อมทั้งจิต ๓ อย่างประสานกันไป จะเป็นความรอบคอบดีไม่น้อย ไม่เช่นนั้นจะเพลินหลงในการของจิตก็จะเป็นบ่อเกิดแห่ง อัตตาณุทิฏฐิ ความเห็นว่าอาการของจิตที่คิดนึกอยู่ภายในจิต พร้อมทั้งการถือจิต ซึ่งยังเป็นตัวอวิชชาอยู่ว่าเป็นตัวตนขึ้น ณ ภายในจิต จะเป็นพิษร้ายยิ่งกว่าเสือโครงตัวหนึ่ง จึงต้องพิจารณาอาการของจิตและจิตประสานกันกับการพร้อม ๆ กันไป เพื่อความชำนาญของปัญญา เมื่อปัญญา ชำนาญแล้ว จิตจะไม่ค่อยพัก จะเพลินในการค้นเรื่อยไป ให้ยินเสียงร้องให้ ความจนทุกข์ ก็จะน้อมเข้ามาเป็นทุกขสัจ มองเห็นความทุกข์ความจน ความวิโยคมาจากสัตว์และสังหาร ก็จะน้อมเข้ามาเป็นเครื่องสอนใจ มิได้ประมาทแม้แต่เวลาเดียว มีสติปัญญาเป็นธรรมจักรหมุนรอบโลก โดยความไตรตรอง เพื่อให้เห็นทั้งคุณทั้งโทษซึ่งเป็นของมีปะปนกันอยู่ เมื่อนรับประทานข้าวทั้งแกลบทั้งรำ

จะนั่น การพิจารณาภายใน เราก็ตี กายคนอื่นก็ตี หรือสภាពรมความแปรปรวนทั้งหลาย ซึ่งมีอยู่ประจำสัตว์และสังหารก็ตี ในวันหนึ่งคืนหนึ่งจะได้สักกี่ครั้งกี่หนไม่มีประมาณ การพิจารณาจะกว้างแแคบ มีจุดรวมลงสู่ไตรลักษณญาณ คือให้เห็นสภាពรมทั้งหลาย เป็นอนิจฉิม ไม่เที่ยง ทุกข์ ความล้ำบาก อนตุตตา เป็นสมบัติกลางของธาตุเดิมจริง ๆ อย่าทำเป็นคร่าว ๆ เพียงลักษณะตัวค่าดีค่าน แล้วให้เป็นไปด้วยสติปัญญาทุกอริยานุสติเมื่อนั่นบวกรรม

เมื่อปัญญาได้เคลื่อนย้ายจากสถานีสมาชิแล้วจะนับวันเร่งเครื่อง คืออุบายต่าง ๆ ใหwtัวอยู่ตลอดเวลา กับอารมณ์ที่มีภาระหนักไม่มีระยะ ตอนนี้จะได้เห็นกิเลสพุ่งตัวขึ้นเต็มที่ ซึ่งแต่ก่อนมาไม่เคยปรากฏ แต่ในระยะตอนนี้จะได้เห็นเสนาคัตตุรูหมู่ป้าจามิติ ประหนึ่งยกมาเป็นกองร้อย กองพัน กองพล และกองผสม ทั้งนั้นสมมประจวบหน้า (อนาคต) วังหลัง (อดีต) แห่ล้อมกันมาเป็นจำนวนมาก พร้อมทั้งมีอ้ออาวุธ จะมาต่ออยุทธกันระหว่างกายกับจิต พร้อมทั้งอาการของจิต ซึ่งเป็นสมรภูมิในสมรภูม และขณะเดียวกันก็จะได้เห็นกำลังใจที่กล้าหาญ และกำลังสติปัญญา ความพากเพียร ตลอดความอดทนต่อข้าศึก คือกิเลสที่ยกพลมาประทห ทั้งจะได้เห็นอุบายของปัญญาอันแกล้วก้าวต่อสัมรภูม คืออารมณ์เครื่องยั่วยวนใจให้ลุ่มหลง เมื่อปลงตกด้วยปัญญาแล้วจะได้ชัยชนะไปเป็นพัก ๆ

ระยะการต่อสู้กับอารมณ์ทั้งหลาย ทั้งหยาบ ปานกลาง และละเอียด ซึ่งจะเกิดขึ้นจากการพิจารณาภายในทุกส่วน และอาการของจิตมากอาการ พร้อมทั้งจิตเป็นไปอยู่ก็จะมีอาการทั้งวุ่นวาย ทั้ง

หัวนี้ให้ ทั้งเลี่ยงใจ ทั้งดีใจ และอาการอื่น ๆ เกิดขึ้นในเวลาเดียวกัน จิตจะลีบล้านอกตัวในการพักผ่อน เพราะสิ่งแวดล้อมทั้งหลายซึ่งมีจำนวนมากเกิดขึ้น ในขณะเดียวกันอาการดีกับชั่วเกิดขึ้นเป็นคู่แข่งขัน กัน ทั้งนี้เรียกว่าสภาวะธรรม เมื่อฝ่ายกิเลสมีกำลังมากกว่าก็ทำอาชัยชนะของวัญญา บังคับให้จิตซึ่งอยู่ใต้อำนาจของเข้าให้เสวยวิบากกรรมต่อไป เมื่อฝ่ายธรรมมีกำลังมากกว่า ก็ทำอาชัยชนะหักกง กรรมวัญญาให้แตกสลายไปจากจิต ครองตำแหน่งธรรมมิกราชต่อไป

ตอนนี้ก่อร่างกายปฏิปทาการเรียงลำดับจิตไปบ้าง อย่างไรจะช้านานญุ่นในการพิจารณาสภาวะธรรม ด้วยปัญญา เป็นหน้าที่ของเราแต่ผู้เดียว ไม่พึงส่งใจไปหมายพึงวันคืนปีเดือน และคนอื่นจะมาช่วยแก้ กิเลสให้เรา พึงทำความมั่นใจไว้ว่า สภาวะระหว่างกิเลสกับจิตเป็นสภาวะลังโลก ย่อมถือว่าเป็น ประโยชน์ใหญ่หลวง เมื่อชนะแล้วเรียกว่าลังโลกออกจากใจได้ จะหมดความหมุนเวียนเปลี่ยนแปลง ซึ่งเคยเป็นนิสัยของจิตผู้ลุ่มหลงต่ออารมณ์ที่มายั่วยวน

เมื่อจิตสงบเป็นสมารธได้แล้ว ผู้ใดขยันต่อการค้นคิดด้วยปัญญาไม่หักดิบ ผู้นั้นจะแก้กิเลส ออกจากจิตด้วยปัญญาได้เป็นลำดับ ไม่เนินช้า แต่ผู้มาติดในสมารธความสงบจะถอนตัวไม่เข้า แล้ว อาจจะเลื่อมไปได้ เพราะไม่มีอุบายปัญญาเป็นเครื่องแก้จิตให้เลื่อนระดับภูมิขึ้นไป เนื่องจากจ่ายไป เสนอ ไม่หาใหม่มาเพิ่ม การค้นคิดด้วยปัญญาจดว่าหาทรัพย์มาเพิ่ม แต่การพักสงบในลำดับแห่งการ พิจารณาได้ก่อร่างไว้ชัดแล้ว เป็นธรรมดaconทำงานเมื่อยต้องพัก เมื่อจิตเห็นคุณหรือผลประโยชน์ ในการค้นคิดแล้ว เรื่องของปัญญาจะพึงให้ตัวอยู่ตลอดเวลา ในอิริยาบถทั้ง ๔ คือ ยืน เติน นั่ง นอน จะมีความรำพึงได้ต่อรองในสภาวะธรรมเสมอทุกขณะที่มาสัมผัส ไม่ปล่อยวางให้ผ่านไปโดยมิได้ ไตร่ตรอง คำว่า พิจารณาธรรม พึงทราบว่าพิจารณาอิริยาสัจ ๔ ได้แก่ พิจารณาทุกช่อง ด้วยปัญญา จนแคล้วคล่องว่องไว มีให้พรับทันกลมายาของกิเลส

อนึ่ง ปัญญาจะให้ตัวเบื้องต้นต้องอาศัยการให้ค้นคิด ซึ่งเป็นการฝึกหัดปัญญาขั้นหายา ต่อมานைอนิสส์แล้วก็ค้นคิดไปเอง จนเพลินไปในการพิจารณา เมื่อนเครชรีเพลินในรายได้ ช่าง ดอไม้เพลินในพวงมาลา ปัญญาที่ช้านานญุ่นในการค้นคิดแล้วไม่มีเครบังคับก็เป็นไปเอง จนสามารถค้น คิดประดิษฐ์ธรรมขึ้นจากธรรมชาติที่มีอยู่ น้อมเข้ามาเป็นอุบายแก่ใจได้เป็นลำดับ

อนึ่ง การฟังธรรมโดยธรรมชาติ ผู้ปฏิบัติใช้ปัญญาด้วยดีแล้ว จะได้ฟังธรรมทั้งกลางวัน กลางคืนยืนเดินนั่งนอน ซึ่งประการก็อกองก้งวันไปทั่วสากลพิภพไม่มีเวลาจับลิ้น ทั้งภายนอกกาย นอกใจ ทั้งภายนอกกายในใจ พระธรรมคือ อิริยาสัจ ๔ มีอยู่ทั่วไปทุกทิศทุกทาง เบื้องบนเบื้องล่าง ด้าน ขวาง สถานกกลาง พึงน้อมเข้าในกายในจิตของเรา จะปราภูญอิริยาสัจ ๔ มีอยู่นี้เต็มไปหมดทุกทิศทุกทาง เมื่อนอก กัน การที่จิตตั้งกล้องถ่ายภาพคือปัญญา หันหน้ากล้องเข้ามายังกายในจิต และหันหน้ากล้อง ออกสู่สภาวะธรรมภายนอก ถ่ายภาพอยู่ทุกเวลา จะไม่เห็นภาพคืออิริยาสัจ ทั้งภายนอกกายใน ติดพิล์ม ของกล้องคือปัญญา ชัดเจนอย่างไรเล่า ปัญญานี้แลเปรียบเหมือนกล้องถ่ายภาพอย่างเอกสารของ พระพุทธเจ้าประจำพุทธศาสนา กล้องประเภทนี้ถ่ายหมดวันหมดคืนก็ได้ เพราะไม่รบกวนใคร

ผู้ต้องการภาพอิริยาสัจ ๔ ไปชุมเพื่อแก้กลุ่ม ก็พึงศึกษา ปฏิบัติดูตามบ้านเรือน ตามสวน ตาม ป่าร ก ร่มไม้ เรื่องว่าง ในถ้ำ ในเขา ในวัด นอกวัด หรือในที่ไหน ๆ ก็ได้ทั้งนั้น แต่การถ่ายภาพ

ประเภทนี้จะให้ติดดีแจ่มชัดแท้ พระองค์สอนให้ถ่ายในที่สังค์ เพราะที่เข่นนั้นอาการดี ภาพอริยสัจก์ กระจ่าง มองเห็นทั้งสิ่วไฟ ตลอดทั้งภายในภายนอกตามที่อริยสัจปракาภูอยู่ และเวลาถ่ายติดแล้ว ไม่มีวันลบเลือนตลอดเวลา คงแจ่มชัดประจักษ์ใจตลอดกาล

เมื่อพิจารณา อริยสัจ ทั้ง ๔ นี้อยู่ ก็เป็นอันว่าพิจารณา กาย จิต พร้อมทั้งอาการของจิตไปด้วย เมื่อจิตเพลินเดินไป พึงนำบทธรรมนั้น ๆ บทใดก็ได้ มาบรรยายเพื่อเป็นเครื่องกล่อมจิตให้พักรวม วางแผนกิจที่ตนได้ประกอบมาเป็นเวลานาน และเพื่อรวมกำลังความสงบไว้เป็นทุนในการพิจารณา ต่อไป จนกว่าจะพอแก่ความต้องการของจิตแล้วก้าวได้ กานั้นจิตจะพึงรู้เท่ากัยหมด พร้อมด้วย อาการของจิตทุกส่วนด้วยจิตเอง เมื่อจิตรู้เท่ากัยทุกส่วนแล้ว ก็จะพึงปล่อยวางแผนในการพิจารณา กาย พร้อมด้วยความกังวลในการอยากรู้กายทุกส่วนอันเป็นปกตินิสัยของจิต ซึ่งเคยลุ่มหลงกายมาเป็นเวลา หลายกันปันนิมีถ้วน ไม่ว่ากายจะเป็นไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่ว่ากายจะเป็นสุข (ความงาม) ไม่ว่ากายจะเป็นอสุขอสุข (ความไม่งาม) ทั้งนี้พระมารู้แจ้งด้วยปัญญาว่า “ความเห็นว่ากายเป็นของงามก็ได้ เห็นว่ากายเป็นของไม่งามก็ได้ และเห็นว่ากายเป็นไตรลักษณ์ก็ได้ ความเห็นทั้งนี้เป็นอาการของจิตเห็นรูปด้วยจักษุเป็นเหตุ แล้วปรุงขึ้นหลอกจิตให้หลงรักหลงซังไป ตาม” (การให้นำบทธรรมมาบรรยายในขั้นนี้นั้น เพียงชั่วคราว)

เหตุใดปล่อยวางแผนกายจะไม่เป็นพุทธบริษัทปลอมหรือ?

อาหารเป็นยาสำคัญในชีวิตของมนุษย์และสัตว์ทุกประเภทจะพึงบริโภค เว้นเสียไม่ได้ และ เกลสัชคือยาแก้โรคก็จัดเป็นสิ่งสำคัญต่อชีวิตมนุษย์และสัตว์เหมือนกัน จำต้องแสวงหารักษาในเมื่อ เกิดโรค สิ่งทั้งนี้จำเป็นในเวลาธาตุขั้นอ์ต้องการ และเกิดโรคในกาย แต่ก็ไม่จำเป็นตลอดเวลา เช่น เวลารับประทานอิ่มแล้ว โรคหายแล้ว อย่างนี้ไม่จำเป็น แล้วแต่เหตุบังคับให้อาหารและยาเกิดเป็นของ จำเป็นขึ้นมากก็แก้ไขไปตามควรแก่เหตุ ซึ่งเกิดขึ้นมากหรือน้อยในรายบุคคลและสัตว์ฉันได้ ธรรม ทั้งหลายที่นำมากล่าวเฉพาะบ้าง มากบ้าง และเฉพาะอย่างยิ่ง คืออารมณ์แห่งกรรมฐาน ก็เป็นโถสต สำคัญของจิตฉันนี้เหมือนกัน แต่ก็จำเป็นในเวลาโรคจิตมีประเภทต่าง ๆ กัน ต้องการยาคือธรรม โถสตบทได้หมวดใด ซึ่งจะพอยมาแก้ไขของผู้นั้น ๆ ธรรมหมวดนั้นบทนั้น ก็เกิดเป็นของจำเป็น ขึ้นมา เมื่อโรคจิตเปลี่ยนสภาพไป ธรรมโถสตที่จะนำรักษา ก็เปลี่ยนไปตาม เปลี่ยนไปตามโรคจิต ตามลำดับ จนกว่าโรคประจำจิต คือกิเลสจะหมดไปจากจิตเสียเมื่อใด ก็จะพึงหยุดในการรักษาด้วย ธรรมโถสตเมื่อนั้น

การพิจารณากายให้เป็นอารมณ์แห่งจิต ก็เนื่องมาจากจิตหลงรักหลงซังในกาย และเป็นกังวล ในการประคองรักษาด้วยความส่วนและรักษาภารกิจในกายจริง ๆ มิใช่ทำไปด้วยความจำเป็นอย่าง นี้ ซึ่งนอกไปจากโรครักกาย

ฉะนั้น จึงต้องหารูปแบบอิสตที่จะพอเหมาะสมแก่ครรภ์กายนางกัน จนกว่าโรคประเพณีจะเปลี่ยนสภาพไป หรือหายจากโรคพรมคันนี้ ธรรมอิสตก็จะพึงเปลี่ยนไปตามจันกว่าจะได้หยุดการรักษาด้วยธรรมอิสต อาการของจิตเมื่อได้รับอบรมจากธรรมแล้ว จะแปรสภาพสู่ความละเอียดเสมอไป อาการรักษาด้วยธรรมจะพึงเป็นไปในทำนองเดียวกัน (คำว่า “เปลี่ยน” ก็พึงทราบว่าวงหรือปล่อยของเดิม)

การรับประทานอาหารในเมื่อธาตุต้องการ และมีร沙ติเอร์ดอร์อยอยู่ อาหารยังจำเป็นตลอดไป เมื่ออิมแล้ว แม้อาหารในภาชนะจะคงยังร沙ติอยู่ก็ตาม แต่ผู้รับประทานอิมแล้ว ก็หยุดรับประทานทันที โดยไม่มีครับบังคับให้หยุด แม้จะบังคับตัวเอง หรือผู้อื่นบังคับก็รับอีกไม่ได้ เรียกว่า ความพองของธาตุซึ่งมีจากอาหาร การภารนาในทางจิตก็พอเทียบเป็นมิตรกันได้ เพราะเป็นเรื่องเท่าเทียมเสมอ กัน มิใช่จะปล่อยวางเอาต้อๆ ต้องมีความพองเป็นเหตุบังคับให้รู้ในตัวเอง สมด้วยธรรมคุณบทว่า ปุจตุ รู้จำเพาะตามลำดับภูมิซึ่งมีประจำจิต

ลำดับต้น การภารนาเมื่อธรรมเป็นเครื่องบริกรรมตามแต่จริตนิสัยของในบทธรรมบทได ซึ่งมีจำนวนมาก เรียกว่า บริกรรมภารนา ความมุ่งหมายก็เพื่อจะให้จิตได้รับความสงบ ซึ่งเป็นลิ่งที่ควร ๑ ต้องการทั่วโลก ลำดับที่ ๒ เมื่อจิตได้รับความสงบแล้ว ความสุขไม่มีเพียงเท่านี้ ยังจะมีเป็นลำดับเทียบเป็นใจความว่า ความสุขเกิดจากผูกมัดกิเลสไว้ด้วยบริกรรม ๑ ความสุขเกิดจากเชือดเฉือนกิเลสทั้งเป็น ด้วยด้าบคือปัญญา ๑ ความสุขเกิดจากเชือดเฉือนกิเลสให้หายจากจิตด้วยด้าบคือปัญญาภูณ ๑ เมื่อกิเลสซึ่งเปรียบเสมือนเลือกครองตัวแล้วด้วยด้าบคือปัญญาภูณ จึงจะมีความสุขออย่างสมบูรณ์

เมื่อจิตพิจารณาแยกด้วยปัญญา พร้อมทั้งความรู้เท่ารูปกาลยุคส่วนแล้ว จิตจะพึงสนใจในนามธรรม คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณมากเข้า คือพิจารณานามธรรมล้วน ๑ ตามที่ตนชอบ และสนใจที่จะถือเอาเป็นอารมณ์ในบรรดานามธรรมส่วนใดส่วนหนึ่ง เพราะนามธรรมเหล่านี้อาศัยจิตเกิดขึ้นโดยเฉพาะ จะพึงทราบได้ เช่น คนหรือสัตว์ตายนแล้ว แม้อวัยวะจะยังเหลืออยู่อย่างสมบูรณ์ก็หาได้รู้สึกสุขทุกช หรือเย็นร้อนอะไรไม่ จะทำอะไรไม่มีการต้านทานขัดขวาง เมื่อถูกท่อนไม้ท่อนฟืน แต่ธรรมดางามมณเราจะพึงลำดัญว่า ขันธ์ทั้ง ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณนี้ ว่าเป็นตนโดยปกตินิสัย แม้จะพึงพูดว่าขันธ์ทั้ง ๕ นี้ไม่ใช่ตน แต่ก็คงจะยึดถือขันธ์เหล่านี้โดยไม่รู้สึกตัวอยู่ ณ ภัยในจิต เพราะขันธ์ ๕ ขันธ์ ๕ นี้เป็นของละเอียดมาก ยากที่จะแยกออกจากจิตได้ด้วยสัญญาความคาดหมายเช่นๆ ฉะนั้นจึงต้องอาศัยวิปัสสนาปัญญาเป็นเครื่องพิสูจน์ความเท็จจริงของขันธ์นั้น ๆ

เมื่อวิปัสสนาปัญญาทำการพิสูจน์อย่างไม่หยุดยั้ง ทั้งกลางวันกลางคืน โดยกำหนดความเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปแห่งขันธ์นั้น ๆ อยู่ทุกขณะประسانกันกับจิต ซึ่งเป็นเจ้าตัวการให้ผู้อย่างชุลมุนวุ่นวาย โดยกำหนดขันธ์ทั้ง ๕ นี้ให้เป็นที่ตั้งแห่งสมรภูมิไม่โยกย้ายไปไหน ก็จะคัวความเท็จจริงจากระหว่างขันธ์กับจิตขึ้นมาได้ด้วยวิปัสสนาปัญญา ไม่ใช่รูป ไม่ใช่เวทนา ไม่ใช่สัญญา ไม่ใช่สังขาร

และไม่ใช่ภัยคุกคาม เป็นเพียงสมมุติไว้ตามอาการ ซึ่งเป็นกระแสของจิตแต่ละอย่าง ๆ เท่านั้น ทำให้สัตว์บุคคลที่ไหนไม่

เมื่อทราบความเท็จจริงระหว่างจิตกับขันธ์พร้อมด้วยสภาวะธรรมทั้งปวง ได้ปรากฏขึ้นแล้วแก่โยคาวาร เพียงขณะเดียวเท่านั้น ท่านก็หมดปัญหาในธรรมทั้งปวงแม้มีมาก เมื่อเข้าใจธรรมคืออะไรแล้ว จะลุ่มหลงในธรรมแม้มีมากได้อย่างไร เท晦อนบุคคลรู้ว่าความเป็นความรู้ว่าตนเป็นรถแล้ว จะลุ่มหลงขาดความ เข้าความ หุคaway ทางความ และเครื่องต่าง ๆ ของรถ ซึ่งเป็นอาการของมันไปทำไม่

เมื่อพระโยคาวารได้ดำเนินจิตจนหมดความสงสัยในโลกในธรรมแล้ว จะปฏิบัติเพื่อความรื่นเริงในธรรมทำนองที่ว่านักปราชญ์มีความยินดีในธรรม อยู่ด้วยธรรม แต่ไม่ติดธรรมแล้ว เพื่อความปฏิบัติพอดีระหว่างจิตกับขันธ์ แม้จะย้อนจิตกลับคืน พิจารณาปูธรรม นามธรรม คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ หรือสภาวะธรรมอื่น ๆ กว้างแค่ได้ตามต้องการ เพื่อเป็นวิหารธรรม ความผาสุกในทิภูธรรม ก็ไม่เห็นมีความขัดข้องที่ตรงไหน ย่อมจะพิจารณาประسانกันไปได้หมด จะมีกกฎเกณฑ์สำคัญอยู่ก็เวลาทำลังมีการรับเพื่อแย่งชัยชนะกันระหว่างสังคาม ซึ่งทำลังเป็นไปอยู่เท่านั้น พั้นเขตสังคามแล้วก็ไปมาหาสู่กันได้ตามธรรมชาติของสภาวะธรรมกับจิต ซึ่งได้ผูกมิตรกันแล้วด้วยยถาภูตัญญาทั้สสนะ คือ ความรู้เห็นตามเป็นจริงในสภาวะธรรมทุกส่วน มิได้ถือธรรมทั้งนี้ว่าเป็นศัตรุคู่ริมแม้แต่น้อย ส่วนจิตเองก็มิได้ถือว่าตนมีอำนาจราชศักดิ์สูงต่าเหนือธรรมใด ๆ กลับเห็นไปเลี่ยงว่าจิตกับธรรมมีสภาพความจริงเสมอ กัน

พระพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลาย เมื่อท่านบำเพ็ญทางใจให้ถึงจุดหมายปลายทางแล้ว ความพอดีพองานที่ท่านจะพึงประพฤติต่อวินาทีขันธ์ของท่าน ท่านก็ดำเนินไปตามปกติสามัญธรรมชาติ เช่น การบินบทมาเสวยหรือฉัน การยืน การเดิน การนั่ง การนอน หรือการประกอบกิจทุกอย่าง ก็คงดำเนินไปตามปกติธรรมชาติ แม้การบำเพ็ญทางใจก็มิได้ลดละ คงบำเพ็ญไปตามปกติ เพื่อความอยู่สบายใน ทิภูธรรม ปัจจุบันของท่านในวันนี้ ๆ พอถึงกาลแห่งอายุขัย แต่ท่านก็มิได้มุ่งไปเพื่อความแตกตับแห่งสังขาร ความเป็นอยู่หรือความจะแตกไปแห่งขันธ์ ท่านมอบไว้กับดติธรรมชาติของสภาวะธรรมทุกอย่าง ซึ่งจะหนีจากความเป็นอย่างนี้ไม่พ้น มิได้ถือเป็นความหนักใจ เบาใจในการที่สภาวะธรรมทั้งหลายทั้งภายนอกภายนในจะแตกไปหรือจะตั้งอยู่ ฉะนั้น การปฏิบัติธรรมเพื่อความเป็นพุทธบริษัทที่ดีต่อพระพุทธเจ้า จะพึงเป็นผู้หนักในธรรม ซึ่งเรียกว่า ธรรมมาธิปไตย

การปฏิบัติธรรมเพื่ออะไร และได้อะไรจากธรรม

พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ถ้าจะเทียบทางโลกแล้วสมบัติมีเต็มแผ่นดิน และสมบัตินั้น ๆ ก็มิได้เป็นทางเป็นนายของผู้ใด แล้วแต่ผู้สนใจในสมบัตินั้น ๆ จะพึงหวังประโยชน์สำหรับตนแล้วขวนขวยหมายเป็นกรรมลิทธิ์และเป็นประโยชน์ในคราวจำเป็นหรือต้องการ สมบัตินั้น ๆ ก็จะพึงสนใจความจำเป็นหรือความต้องการของบุคคลเท่าที่มีอยู่ และคุณภาพซึ่งมีประจำในสมบัตินั้น ๆ ทั้งนี้

สมบัตินั้นฯ ไม่ได้เป็นท้าสเป็นนายของผู้ใด พอที่จะรับใช้หรือให้บ้านญาณแก่ผู้นั้นฯ ธรรมก็มีลักษณะเหมือนกันเช่นนั้น ธรรมเป็นสมบัติประจำศาสนา ซึ่งไม่เป็นท้าสเป็นนายของผู้ใด แล้วแต่ผู้สนใจในศาสนาสมบัติจะพึงห่วงประโยชน์สำหรับตน แล้วอุตสาห์บำเพ็ญในทางความดี ด้วยกาย วาจา ใจ ก็จะพึงประสบความดีตามกำลังแห่งข้อปฏิบัติ ที่ตนพึงทำได้มากน้อย

ทั้งนี้ก็มิได้หมายความว่า คุณธรรมที่ผู้บำเพ็ญพึงได้รับนั้นเป็นท้าส เป็นนายของผู้ใด เหมือนกัน เพราะธรรมไม่ใช่เป็นผู้รับใช้หรือเป็นผู้ให้บ้านญาณแก่ผู้นั้นฯ ฉะนั้น การปฏิบัติจึงเพื่อความดีสำหรับตน ความดีที่จะเด่นขึ้นในตนได้ต้องอาศัยการบำรุงลำต้นเป็นสำคัญ เช่น ต้นไม้ที่มนุษย์ทั่วโลกปลูกขึ้นเพื่อห่วงประโยชน์ ก็ต้องมีการบำรุงรักษาลำต้นไว้ด้วยดี ไม่ให้อ้ากัดหรือทำลาย และยังมีรดน้ำ พรวนดิน ใส่ปุ๋ย ตากแดดหญ้าหรือสิ่งที่จะแย่งอาหารและอากาศ ไม่มองดูแต่ดอกผลบันตันโดยถ่ายเดียว โดยปราศจากการบำรุง

ลำต้นของธรรมที่จะให้คุณธรรมคือความดีเกิดขึ้นได้เด่นชัด ก็คือการรักษากาย วาจา ใจ เป็นสิ่งสำคัญ รวมความแล้วก็คือ ใจเป็นบ่อเกิดแห่งธรรมทั้งทั้งหลาย เมื่อใจซึ่งเป็นนายบริสุทธิ์ดีแล้ว กาย วาจา ซึ่งเป็นบริวารของใจหรือเครื่องมือของใจก็ทำตาม การบำรุงใจด้วยธรรมซึ่งเป็นโภชสารส์ที่ดีจะมีความสุข และคำว่าธรรมฯ นั้นเป็นความหมายกว้างขวาง จะอธิบายพอเป็นคร่าวๆ ตามความมีอยู่ ของธรรม และลักษณะของธรรมที่ปรากฏแก่ความรู้สึกของมนุษย์ทั่วไป

พระธรรมประภาศความจริงอยู่ตลอดเวลา และมีอยู่ตลอดกาล

พระธรรมซึ่งเป็นเครื่องสัมผัสใจมีอยู่ตลอดเวลาไม่ได้ขาดสูญไปไหน เมื่อใจได้รับการอบรม ด้วยธรรมจนเชื่อในธรรมแล้ว จะจะได้รับสัมผัสดีความสำนึกรักธรรม ที่ประภาศความจริงอยู่ตลอดเวลา ทุกอริยานถจะปรากฏชัดว่า ธรรมกับใจสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันตลอดเวลาไม่มีว่างเว้น เมื่อตนน้ำซับน้ำซึม ซึ่งให้อยู่ทั้งหน้าแล้งและหน้าฝนจะนั้น

คำว่า “ธรรม” คือ สิ่งที่มีความเกิดดับและตั้งอยู่ตามสภาพของตนตลอดเวลา อันจะพึงสัมผัสรู้ในทางใจ เรียกว่า ธรรม จะเป็นกุศลธรรม อกุศลธรรม และอพยากรณ์ธรรมก์ตาม จะแสดงขึ้นจากภายนอกหรือจะแสดงออกจากภายในก็ตาม เรียกว่าธรรมทั้งนั้น สิ่งที่ไม่เกิดไม่ดับคือใจ ใจนี้ก็เรียกว่า ธรรม แต่เป็นธรรมพิเศษ เรียกว่าองค์แห่งธรรมทั้งหลาย เพราะธรรมทุกประเทวทีมีความหมายว่าดี ว่าชัว ว่าหยาบ และละเอียด เป็นต้น ต้องเกิดขึ้นที่ใจ และสัมผัสรับรู้ที่ใจ เมื่อไม่มีใจรับรู้และให้ความหมายตามคุณและโทษที่มีอยู่ในธรรมนั้นแล้ว ธรรมนั้นฯ จะเกิดความหมาย คือ สมมุตินิยมขึ้นเองไม่ได้ แม้ธรรมจะมีอยู่ทั่วไปก็ไร้ค่า ไม่มีผล การจะถือเอาประโยชน์จากธรรมนั้นฯ ได้ ธรรมนั้นฯ ต้องอาศัยสัมผัสรับรู้ที่ใจ เมื่อตนเพชรพลอยและแร่ธาตุต่างๆ เป็นต้น ซึ่งมีอยู่ในแผ่นดิน หากไม่มีโครงรับรู้และสมมุตินิยมนำมาใช้ประโยชน์แล้ว สิ่งเหล่านั้นก็ไร้ความหมายและไม่มี

คุณค่าอะไร ที่สิ่งเหล่านี้จะมีความหมายและมีคุณค่าตามคุณภาพเท่าที่ควร ก็อาศัยมีผู้สัมผัสรับรู้และสมมุตินิยม แล้วนำมาทำประโยชน์ตามคุณค่าของมันเท่าที่ควรนั่นเอง

ฉะนั้นเพชรพลอยและแร่ธาตุต่าง ๆ ซึ่งถูกประดิษฐ์ขึ้น จึงมีมาดีนี ทั้งปรากฏแก่สายตาโลกอย่างเด่นชัด จนเป็นข้าศึกแก่กระเบื้องของผู้ต้องการ ยิ่งกว่ามหาโจรเลี่ยอีก ทั้งนี้ เพราะความหมายและคุณค่าย่อมเกิดจากผู้สัมผัสนั่นเอง ฉะนั้นธรรมจึงต้องอาศัยความหมายสมมุตินิยมจากใจ ซึ่งเป็นองค์ของธรรมแท้ แม่อริยสัจทั้ง ๔ ก็เป็นอาการของใจ แสดงเหตุให้ใจเป็นผู้รับรู้เรื่องของตัว เพื่อจะได้เห็นโทษเห็นคุณในตัวเอง เมื่อใจได้เห็นโทษเห็นคุณในตัวเองแล้ว จะจะได้เห็นอริยสัจ ๔ ว่าเป็นของจริงแต่ละอย่าง ๆ ด้วยปัญญาอันชอบ พร้อมทั้งเห็นใจตัวเองว่าเป็นของจริงแท้อย่างหนึ่งจากอริยสัจ ไม่ถือมั่นในอริยสัจทั้ง ๔ แต่อย่างหนึ่งอย่างใด พร้อมทั้งไม่ถือมั่นในจิตโดยประการทั้งปวงด้วย

การปฏิบัติธรรมก็เพื่อกำจัดกิเลสหรือสิ่งแวดล้อมของจิต สิ่งทั้งนี้มีประเภทต่าง ๆ ซึ่งเหลือที่จะบรรณาชื่อ ผู้ปฏิบัติไม่จำเป็นต้องรู้ชื่อของกิเลสทั้งหมด เพราะคำว่ากิเลสหรือบาปธรรมนี้ มีความหมายกว้างขวาง เหมือนอาหารซึ่งเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงร่างกายของมนุษย์และสัตว์ย่อมจะมีเปลก ๆ และมีชื่อไม่ช้ำกัน แต่ประโยชน์ที่จะพึงได้รับจากอาหารนั้น ๆ ก็เพื่อบำรุงร่างกายให้มีกำลังและความสุขเท่าที่ธาตุต้องการ การปฏิบัติธรรมก็พึงเพลิงความผิด ถูก ช้ำ ดี ในสิ่งที่จะพึงหลีกเว้นให้ห่างไกล และสิ่งที่จะควรบำเพ็ญให้เจริญในใจให้มากกว่าการเพ่งชื่อของกิเลส และนาปธรรม

ขอให้คิดดู เราเดินทางไปต่างจังหวัดหรือต่างประเทศ คงจะเคยประสบเหตุการณ์ที่น่าตื่นเต้น หาดเสีย น้ำส่ายดสยอง น่าสลดสังเวช น่าเพลิดเพลิน และน่าดีใจ เลี้ยวไป เป็นต้น เหตุการณ์ที่เราประสบทั้งนี้คงจำชื่อและเรื่องราวไม่ได้หมด และทั่วถึง แต่ความสำนึกรู้สึกในเหตุการณ์นั้นว่า น่ารักน่าชัง เป็นต้น คงเป็นเรื่องประทับใจของเราได้ทุกอย่าง และทุกขณะที่ได้ประสบ ทั้งยังถือเอาความหมายจากเหตุการณ์นั้น ๆ มาปลูกประโยชน์ของเราให้ไหวไปตามได้ ทั้ง ๆ ที่เราไม่รู้เรื่องนั้นเลย ว่าอะไรและชื่อว่าอย่างไรด้วย

การปฏิบัติธรรมก็ไม่อาจจำชื่อของกิเลสได้หมดตลอด ปู ย่า ตา ยาย ลูกหลานของกิเลสและนาปธรรมเหมือนกัน แต่เมื่อสิ่งเหล่านี้มาปรากฏแก่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของเรารแล้ว เราย่อมจะเกิดความรู้สึกสำนึก และถือเอาความหมายจากสิ่งเหล่านี้มาปลูกประโยชน์ให้ไหวตามได้ทั้ง ๆ ที่เราไม่รู้เลยว่าอะไรและชื่อว่าอย่างไรด้วย อนึ่ง เด็ก ๆ และคนไม่สูงใจในพุทธศาสนา และไม่สูงใจในกิเลสและชื่อของกิเลสเลย และคนที่รู้จักชื่อของกิเลสได้ดีตลอด ปู ย่า ตา ยาย ของกิเลส แต่คนทั้งนี้ยังมีธรรมชาติที่เราเรียกว่ากิเลสอยู่ภายนอก ใจของเขามี根กัน จะถือเอาช่างไหนเป็นประมาณก็ไม่ได้

สิ่งที่จะยกมาเทียบอุปมา คือ มีต้นไม้เกิดอยู่ในที่กีดขวาง ไม่ได้รับความสะดวกในการประกอบธุรกิจ ต้องการโค่นทิ้งเสีย มีคนจำนวนมาก ซึ่งไม่ได้รับความสะดวกจากต้นไม้นั้น ในคนเหล่านั้น ผู้รู้จักชื่อต้นไม้ก็มี ไม่รู้จักชื่อก็มี ในคนทั้งนี้ผู้รู้จักวิธีโค่นต้นไม้ก็มี ไม่รู้จักวิธีก็มี ความรู้หรือไม่รู้ทั้งนี้จะไม่สามารถยังต้นไม้นั้นให้ไหวตัวได้เลย คงต้องได้อยู่ตามปกติของตน เมื่อต้องการความสะดวกจากการกีดขวางของต้นไม้นั้นจริง ๆ ในคนจำนวนมากนั้น คนรู้จักชื่อต้นไม้นั้นก็มี ไม่รู้จักชื่อ ก็มี ในคนทั้งนี้ ผู้รู้จักวิธีโค่นต้นไม้ก็มี ไม่รู้จักวิธีก็มีนั้น ผู้รู้จักวิธีก็ต้องนำขวนหรือเลือยมา แล้ว

โค่นหรือตัดต้นไม้นั้นด้วยทั้งกำลังกาย และกำลังปัญญาที่มีอยู่ ด้วยความเพียร และความอดทนไม่หยุดยั้ง คนทั้งนี้จะสามารถยังต้นไม้นั้นให้ล้มลง และนำออกจากที่กีดขวางได้ ทั้งจะยังความสะดวกมาสู่ตนและส่วนรวมได้ฉันได แต่ผู้ที่ไม่รู้จักวิธีโค่นนั้นก็เหลือวิสัยที่จะยังต้นไม้ให้ไว้ตัวได นอกจากจะศึกษาวิธีโค่น พร้อมทั้งนำมายใช้ ก็จะเป็นประโยชน์

กิเลสและบาปกรรมเป็นเครื่องกีดขวางใจของมนุษย์และสัตว์ มิให้บรรลุความเจริญได้ตามประสงค์ คนจำนวนมากต้องการแก้กิเลสและบาปกรรมออกจากใจ เพราะไม่ได้รับความสะดวก ในคนจำนวนมากนั้น คนที่รู้จักชื่อกิเลสและบาปกรรมก็มี ไม่รู้จักชื่อก็มี คนทั้งนี้ ผู้รู้จักวิธีแก้กิเลสและบาปกรรมก็มี ไม่รู้จักวิธีแก้ก็มี ความรู้หรือไม่รู้ทั้งนี้จะไม่สามารถยังกิเลสหรือบาปกรรมให้ไว้ตัวได้เลย กิเลสและบาปกรรมนั้นๆ คงมีอยู่ในใจตามปกติของตน เมื่อต้องการความสะดวกจากการกีดขวางของกิเลสนั้นๆ แล้ว ในคนจำนวนมากนั้น คนที่รู้จักชื่อของกิเลสและบาปกรรมก็มี ไม่รู้จักชื่อก็มี

ในคนทั้งนี้ ผู้รู้จักวิธีแก้กิเลสและบาปกรรมก็มี ไม่รู้จักวิธีแก้ก็มี ผู้ที่รู้จักวิธีแก้กิเลสและบาปกรรมตามคำสอนของธรรมที่ชี้บอกไว้ ดำเนินข้อปฏิบัติตัวยศีล สามัคิ ปัญญา ไม่หยุดยั้ง มีความเพียร และอดทน ต่อความลำบากซึ่งจะเกิดจากความเพียร ก็สามารถแก้กิเลสและบาปกรรมที่มีอยู่ ณ ภัยในใจให้เบาบางไปโดยลำดับ ผลที่สุดจะถึงวิมุตติพิรนนิพพานได้ด้วยกำลัง ศีล สามัคิ ปัญญา พร้อมทั้งยังความสะดวกมาสู่ตนและส่วนรวมฉันนั้น ส่วนผู้ที่ไม่รู้จักวิธีแก้กิเลสและไม่สนใจในการศึกษาวิธีแก้ ทั้งการดำเนินในข้อปฏิบัติแล้ว ก็เป็นเรื่องหมดวิสัยทั้งเป็น (ทั้ง ๆ ยังมีชีวิตอยู่)

ฉะนั้นการจำชื่อของกิเลสและบาปกรรมจึงไม่เป็นของจำเป็นมากนัก เมื่อรู้จักวิธีแก้กิเลสตามคำสอนและลงมือปฏิบัติตาม ทั้งสามารถแก้กิเลสและบาปกรรมออกจากใจได้แล้ว ชื่อของกิเลสนั้นๆ ซึ่งเรายังจำได้อยู่หรือไม่ก็ตาม กิเลสนั้น ๆ ก็ไม่สามารถจะทำใจของเราให้หวนไหวไปตามได้ ความมุ่งประสงค์ของพระองค์ ซึ่งมีแก่เราในยัตติโดยมาก ทรงมุ่งสั่งสอนในข้อปฏิบัติเพื่อกำจัดกิเลสมากกว่า การสอนให้จำชื่อของกิเลสนั้นๆ เราจะพึงเห็นได้ในหมวดธรรมทั่วไป ส่วนใหญ่ของกิเลส คือ ราคะโมหะ เราก็จำได้ทุกคน

การกล่าวเรื่องกิเลสและชื่อของมันก็พอสมควร คราวนี้ย้อนกล่าวถึงธรรมเป็นเครื่องแก้กิเลส ธรรมเครื่องแก้กิเลส ได้แก่ ศีล สามัคิ ปัญญา ควรจำชื่อและวิธีปฏิบัติไว้ให้ดี เพราะเป็นธรรมส่วนใหญ่ กล่าวแยกจากกันเรียกว่า ศีลธรรม มีทั้งดีหงี้ชั่ว รวมอยู่ในคำว่าศีลธรรมหมด และทรงคุณและโภชไวยในตัวเลร์จ เหมือนอาหารอันเป็นคุณและโภชแก่ร่างกาย แม้จะไม่ชื่ออาหารก็ตาม เมื่อรับประทานลงไปต้องปรากรูรสชาติแก่ชีวหายาประสาทเสมอ ส่วนที่เป็นคุณก็สามารถส่งไปหล่อเลี้ยงร่างกายให้มีกำลังและความสุข ทั้งเป็นปัจจัยหนุนร่างกายให้เจริญเติบโตได้เท่ากันกับคนที่รู้จักชื่ออาหาร ส่วนที่เป็นโภชเมื่อรับลงไปก็สามารถจะทำลายร่างกายให้ได้รับความเจ็บปวดเดือดร้อน หรือถึงแก่ความตายเท่ากันกับคนรู้จักชื่ออาหารหรือไม่รู้ คุณที่ทำถูกกับโภชที่ทำผิดต่อศาสนาก็มีลักษณะเช่นเดียวกับสารอาหารฉันนั้น

การกล่าวธรรมในແໜ່ຕ່າງໆ ในทศนะของแต่ละท่านมีนัยต่างกัน ถ้าต่างท่านทึ้งผู้แต่งและผู้อ่าน ต่างมีวิจัยธรรมกำกับใจอยู่แล้ว ก็ไม่เห็นเป็นปัญหา ซึ่งพอที่จะเกิดการขัดแย้งกันขึ้นที่ตรงไหน คงได

ความในท่านอง ตาดีเห็นช้าง นักปราชญ์เห็นธรรม แม้จะกล่าวเรื่องช้างหรือเรื่องธรรมโดยปริยาย ต่างๆ กันมากมาย ก็ไม่เป็นการขัดใจของท่านที่เห็นช้างและเห็นธรรมด้วยกัน ข้อสำคัญที่อาจจะเกิดความขัดแย้งกันขึ้นได้ก็ทำนอง ตาบอดคลำช้าง ต่างคลำถูกอวัยวะต่าง ๆ ของช้างไม่ตรงกัน ต่างมีความเห็นไปตามความสำนึกของตน ๆ เวลามาสัมทนากัน เพื่อเอกสารความเท็จจริงในเรื่องคลำช้างแล้ว ความเห็นเลยไม่ลงกันได้ จนเกิดทะเลาะเบาะแสกันขึ้นในวงสังคมแห่งคนตาบอด ณ ใต้ร่มมะกอก

ขณะสัมรวมคนตาบอดเหล่านั้นกำลังเป็นไปอยู่ ก็เกิดมีลมพัดมา มะกอกถูกลมพัด ได้หล่นลงมาถูกศีรษะเจ้าตาบอดคนหนึ่ง ซึ่งกำลังทุ่มเทความรู้สึกประทับใจอย่างเดียวว่าเจ้าตาบอดทั้งหลายถูกความค้อนบุชาธรรมบันศีรษะ ก็เลยคิดว่าอะไรเป็นอะไร ก็สำคัญใจอย่างเดียวว่าเจ้าตาบอดทั้งหลายถูกความค้อนบุชา หนึ่ง กว่าจะลงเอยได้ว่าเรื่องมะกอกถูกลมพัดหล่นลงถูกศีรษะต่างหาก มิใช่กันที่เทคโนโลยีเดียวอะไร ก็เลยสายไปเสียแล้ว

เรื่องตาบอดถูกมะกอกยื่วโหสระให้เป็นสัมรวมกัน ก็เลยได้เรื่องเป็นนิทานต่อมาถึงสมัยนี้ เรื่องตาบอดคลำช้าง หากเป็นคนตาดีของเราแล้ว จะได้มีการถกเถียงกันที่ตรงไหน เพราะอวัยวะของช้างตัวหนึ่ง โครงการ ก็ทราบกันทั่วโลก ไม่จำเป็นพอก็จะเดือดร้อนถึงมะกอกอยู่บนต้นให้หล่นลงมา ตัดสิน นี้ก็เนื่องจากตาไม่เห็น ทั้งเป็นคนเจ้าที่วิจิตด้วยกัน อาศัยล้มผัสดความถูกต้องช้างเพียงเล็กน้อย ก็เกิดความสำคัญตน ผลที่สุดตาบอดเหล่านั้นเลยแทรกสามัคคี ทางทางดีต่อ กันไม่ได้

การเรียนและปฏิบัติธรรมในครั้งพุทธกาลก็เคยมีเรื่องทำนองนี้เกิดขึ้นเหมือนกัน เนื่องจาก กิจมุทั่ว รูปเป็นเหตุ เบื้องต้นของเหตุจะเกิดความสำคัญผิดลูกลมขึ้นก็คือ พระองค์สอนกิจมุทั่ว รูปนั้นให้สำรวมในอายุตนะภัยใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ พร้อมทั้งให้นำไปปฏิบัติคณะหน้าที่ ไม่เหมือนกัน ในบรรดา กิจมุทั่ว องค์ที่รักษาทางตา กว่ามาก องค์ได้รักษาอายุตนะอันได้ก็ว่าเป็นของยาก ต่างองค์ก็ว่าของไครยกไม่ลงรอยกัน จนมีเรื่องเดือดร้อนถึงพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงตัดสินว่า เป็นของยากด้วยกันทั้งนั้น กิจมุทั่ว รูปจึงลงรอยกันได้ ต่างก็ปฏิบัติตามหน้าที่ของตน ผลสุดท้ายก็ได้รับมรรคผลเป็นที่พอใจ

ผู้ที่ประพฤติธรรมเพื่อหวังความพ้นทุกข์จริง ๆ แม้จะมีการทะเลาะวิวาทกันบ้างด้วยความเห็นในทางดี ซึ่งยังไม่ลงรอยกันได้ ยังดีกว่าผู้ประพฤติชั่ว และชอบทะเลาะวิวาทด้วยความเห็นอันลามก ของตน ซึ่งไม่ยอมลงรอยกับใคร

อุปนิสัยและสิ่งแทรกซึม

ธรรมชาติที่แทรกซึม หรือสิ่งอยู่ในใจมนุษย์และสัตว์ และพยุงน้ำใจให้เป็นไปในทางเจริญ ตามลำดับแห่งการบำรุง ซึ่งมนุษย์และสัตว์จะพึงบำรุงให้เป็นไป ภัยในใจเสมอ นับแต่จำนวน น้อยถึงจำนวนมากที่สุด เรียกว่า “อุปนิสัย” อุปนิสัยนี้มนุษย์และสัตว์จะพึงได้จากการบำรุงในทางดี

ซึ่งเรียกว่าการบำเพ็ญธรรมบ้าง การบำเพ็ญกุศลธรรมบ้าง เป็นต้น เมื่อมนุษย์และสัตว์บำเพ็ญให้เป็นไปอยู่เสมอ ไม่ทอดทิ้งปล่อยวางแล้ว ธรรมชาติอันนี้ก็พร้อมที่จะเจริญขึ้น ภัยในใจ ส่วนจะให้เลื่อมหรือเจริญขึ้นมากน้อยนั้น มันแล้วแต่ผู้บังคับเครื่องจะพึงเร่งเครื่องของตนตามวันและเวลาที่ต้องการ

จิตเป็นตัวนำธรรม ธรรมชาติคืออุปนิสัยก็เป็นนามธรรม ไม่สามารถจะมองเห็นด้วยตาเนื้อ หรือตากล้องเหมือนกัน แต่เป็นสิ่งที่อาศัยหรือแทรกซึมอยู่กับจิต ถ้าเป็นภาษาของแพทย์เรียกว่าฟิก ตัวอยู่ภายในจิต อุปนิสัยนี้ไม่เพียงอาศัยหรือแทรกซึมอยู่ในใจของมนุษย์และสัตว์เท่านั้น ยังเป็นเครื่องรบเร้าใจมนุษย์และสัตว์ให้มีความสนใจหมุนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายด้วย คือพყุงผู้ตักทุกชี ลำบากให้เลื่อนฐานะจากความทรมานนั้นฯ เสมอ จะเห็นตัวอย่างเช่น พระพุทธเจ้าครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ กำลังเร่งสร้างพระบารมีอยู่ แม้จะทรงเสวยพระชาติเป็นสัตว์ ซึ่งจัดว่าเป็นฐานะที่ต่ำทรมาน ก็ยังรู้จักสังสารในหมู่สัตว์และบริวารของตน บางครั้งถึงกับยอมสละชีวิตเลือดเนื้อของพระองค์แทน เพื่อ恩สัตว์ด้วยกัน ที่เขาจะถึงวาระตายอยู่แล้ว ด้วยเหตุต่าง ๆ อันจะพึงมีแก่สัตว์ไม่เลือกกลิ่นให้พ้นภัย ไปได้ ด้วยอำนาจเมตตาธรรมอันแก่กล้า ทั้งยังสามารถนำหมู่สัตว์ทั้งหลายให้พ้นภัยที่จะมาถึงเฉพาะหน้าไปได้อีกด้วย เมื่อเสวยพระชาติเป็นมนุษย์ ก็มีความสนใจในเพื่อนมนุษย์ด้วยกันตลอดสัตว์ ดิจฉาน ไม่ทรงเบียดเบียนและเอรัดเอาเปรียบแก่ผู้ใด แม้เป็นกษัตริย์ทรงมีคักดานุภาพมาก จะพึงปกครองแผ่นดินตามประเพณีของกษัตริย์ ก็ไม่ทรงใช้อำนาจในทางผิดธรรม ดังนี้เป็นตัวอย่าง อุปนิสัยธรรมนี้ นอกจากจะรับเร้านำให้มีความสนใจในหมู่เพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย แล้ว ยังเป็นเครื่องพყุงนำใจของมนุษย์และสัตว์ให้รักชอบในทางกุศลธรรมประจำสันดานอีกด้วย

แต่เนื่องจากจิตเป็นเจ้ามายาสอพลอเป็นเจ้าเรือน จึงเดียรักลิ่งโน้นลิ่งนี้ เป็นเหตุให้จิตมีชู้คู่ครอง คืออารมณ์ทั้งหลาย ทั้งดีทั้งชั่วมีปะปนกัน ไม่สม่ำเสมอทั้งภัยในใจ ทั้งกิริยา คือ ความทำของกาย วาจา ใจองก์ไม่สม่ำเสมอ ลิ่งเป็นเหตุให้ใจได้เสวยอารมณ์ต่าง ๆ ตลอดถึงกพชาติที่จะพึงเข้าถึงก็ย่อมเป็นลุ่ม ๆ ดอน ๆ สูง ๆ ต่ำ ๆ เมื่อเรื่อแล่นในคลื่นทะเลนั้น แม้แต่ความเป็นต่าง ๆ ที่จะพึงเสวยวิบากกรรมอันตกอยู่ในภพนั้นฯ ก็ตาม ส่วนอุปนิสัยที่แทรกซึมอยู่ภัยในใจย่อมไม่สาบสูญ คงมีประจำสันดานไปตลอดภพนั้นฯ แต่จะแปรสภาพไปบ้างตามเหตุการณ์ของจิตซึ่งมีคู่ครองมาก เมื่อันเนือผ้าที่ข้าบวิสุทธิ์ตามสภาพของตน ได้รับความระคนจากลีที่มีชนิดต่าง ๆ จะปรากฏลีต่าง ๆ ไปตาม

จะนั่นการที่จะยังอุปนิสัยให้เจริญก้าวหน้าโดยลำดับไม่ให้เลื่อมธรรมลงได้ นอกจากจะเร่งประกอบคุณงามความดีให้ยิ่งขึ้นชินใจแล้ว ไม่มีทางอื่นจะทำได้ อุปนิสัยนี้เมื่อยังอ่อนอยู่ ผู้หวังความแก่กล้าจะพึงช่วยพყุงอีกที ในเมื่อแก่กล้าแล้วจะค่อยเป็นไปเอง เมื่อันสัตว์พาหนะที่เคยชินต่อภาระแล้ว เจ้าของเป็นแต่ขับขี่และให้สัญญาณในการหลบเลี้ยวตามเส้นทางที่ตนต้องการเท่านั้น ส่วนการแบกเข็นเป็นเรื่องของสัตว์ จะทำหน้าที่นำภาระไปเองจะนั่น

ในธรรมบทกล่าวไว้ว่า อมุโน หัว รกุชติ อมุจารี พระธรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม เป็นต้น การที่จะรอดอยให้พระธรรมรักษาเราโดยที่เราไม่ได้รักษาธรรมนั้น ไม่ชอบด้วยเหตุผล ความ

จริงซึ่งเป็นเครื่องรับรองกันทั่วโลกและแคนธอร์มแท้ เรายังรักษาพระธรรมก่อน พระพุทธเจ้าผู้ทรงคันพับพระธรรมก็ดี พระสาวกของพระพุทธเจ้าผู้รู้ธรรมตามพระองค์ก็ดี พระธรรมซึ่งมีความหมายเต็มไปด้วยเหตุผลก็ดี ทั้ง ๓ รัตนะนี้ล้วนแต่บ่งความหมายเต็มตัวแล้วว่า ทรงและรักษาพระธรรมมา ก่อนทั้งนั้น อาการที่พระองค์ทรงทราบโดยวิธีต่าง ๆ บางครั้งถึงกับสลบไปก็มี พระสาวกมีความหวัง อันแก่กล้าในการตรัสรู้ธรรม บางองค์ถึงกับเลียจักษุก็มี บางองค์ฝ่าเท้าแตกก็มี ความเพียรอันแก่กล้า และได้รับความสำาภกอย่างสาหัสทั้งนี้ ล้วนแล้วแต่ท่านประพฤติหรือรักษาธรรมมาก่อน แล้วผลอัน สะท้อนกลับจึงปรากฏแก่โลกว่า เป็นส่วนของสัตว์ทั้งหลายมาถึงสมัยปัจจุบันนี้

หากว่าพระองค์ก็ดี พระธรรมก็ดี และพระสังฆก็ดี มิได้ว่างรากฐานลึกด้วยความเพียรและเหตุผลถึงเพียงนี้แล้ว ต้นแก้วสารพัดนิยมทั้ง ๓ พระองค์คงจะโถ่นจมปฐพีไปนานแล้ว ท่านสาหุชน ผู้สอนใจในดอกผลแห่งต้นธรรมอันล้ำค่าคงไม่ได้ดีมีรลัมธรรมแน่ ฉะนั้นการรักษาธรรม ซึ่งจะนำผล เป็นที่พึงใจมาสู่ตน เป็นหน้าที่ของสาหุชนผู้รักธรรมทั้งหลาย จะพึงบำเพ็ญให้เป็นตัวเหตุเสียก่อน ส่วน ผลเป็นเรื่องจะพึงผลลัพธ์ในลำดับแห่งเหตุ โดยปราศจากการชี้เชิญหรือบังคับใด ๆ ทั้งหมด ตรงกับ พุทธภาษิตว่า พระธรรมย่อมรักษาผู้ปฏิบัติธรรมไม่ให้ตกไปในที่ชั่ว เมื่อนบ้านเรือน เป็นต้น สิ่งทั้งนี้ จะพึงกิจเดองตามธรรมชาติของตนไม่ได้ ต้องอาศัยคนปลูกสร้างขึ้นเป็นตัวเหตุสำคัญ จะด้วยกำลังกาย กีดตาม ด้วยกำลังทรัพย์กีดตาม ด้วยกำลังสติปัญญา กีดตาม หรือจะด้วยวิธีใด ๆ กีดตาม จนกว่าบ้านเรือน นั้นจะเป็นผลสำเร็จเรียบร้อยขึ้นมา ภายนิยมทางโลกเรียกว่า ปลูกบ้านสร้างเรือน ภายนิยมทาง ศาสนาเรียกว่า ประพุติหรือรักษาธรรม แต่กีดรวมลงในคำว่ากระทำอันเดียวกัน บ้านเรือนนั้น ถ้าเรา ทำเสร็จแล้วก็จะพึงรักษาความปลอดภัยให้แก่เรา พร้อมทั้งทรัพย์สินซึ่งมีอยู่ในบ้านเรือนมิให้เสียหาย นับว่าอำนวยประโยชน์ให้แก่เรามาก

ฉะนั้น การสร้างอุปนิสัยก็พึงทำโดยทำนองเข้าสร้างบ้านเรือนอยู่ พระธรรมชาติอันนี้ในเมื่อ ได้รับการบำรุงเสมอ ก็จะพึงเจริญโดยรวดเร็ว เมื่อขาดจากการบำรุงก็จะเลื่อนธรรมลงไปได้ เมื่อนั้น ข้าในนา เมื่อได้รับการบำรุงจากเจ้าของกันบ้านเจริญ เมื่อขาดการบำรุงก็เที่ยวแห้งไปฉะนั้น

การฟังเทคโนโลยีมติ คือ ธรรมชาติ

ได้เคยอธิบายแล้วว่า พระธรรมคือความจริง ประภาศตันตลดอเดลาไม่หยุดยั่ง คือต้อนรับ ท่านผู้สอนใจในธรรมอยู่ทุกสมัย ฉะนั้นการฟังเทคโนโลยีจากที่ต่าง ๆ ซึ่งพระหรือใคร ๆ เคยเทศน์ให้เรารับ บ่อยครั้ง บางคราวจนถึงนั่งสั่ปแหงจากการฟังธรรม ถึงอย่างนั้นก็ยังจำไม่ได้ การฟังทำนองนี้มัก หลงลืมง่าย ดังนั้นต่อไปควรหัดฟังธรรมที่ประภาศอยู่ในกายในจิตของตนเสียบ้าง จะได้สนุกฟังทั้ง กลางวันกลางคืน ยืน เดิน นั่ง นอน ทั้งจะได้ฟังพระธรรมกถิกคือนักเทศน์เอกด้วย ซึ่งขึ้นบนธรรมานส์ คือกายและจิตแล้ว ใคร ๆ จะนิมนต์ให้ลงจากธรรมานส์ คือกายและจิตก็ไม่ยอมฟังเสียง เทคน์แต่เรื่อง ทุกสิ่ง สมุทัยสัจ วันยังค่ำคืนยังรุ่ง